Interlyčiai vaikai ir paaugliai:

vadovas šeimos nariams ir švietimo specialistams

Miguel Ángel López Sáez
Lucas Platero
Roma de las Heras
Konstantinos Argyriou
Sam Fernández-Garrido
Dorottya Kutassy
Jose Antonio Langarita
Eglė Kuktoraitė

Interlyčiai vaikai ir paaugliai:

vadovas šeimos nariams ir švietimo specialistams

Interlyčiai vaikai ir paaugliai:

vadovas šeimos nariams ir švietimo specialistams

Interlyčiai vaikai ir paaugliai:

vadovas šeimos nariams ir švietimo specialistams

Autoriai:

Miguel Ángel López Sáez, Lucas Platero, Roma de las Heras, Konstantinos Argyriou, Sam Fernández-Garrido, Dorottya Kutassy, Jose Antonio Langarita ir Eglė Kuktoraitė

Leidėjas: Nacionalinė LGBT teisių organizacija LGL

Odminių g. 11-4, 01122
Vilnius
www.lgl.lt
office@gay.lt

ISBN:

Bendrai finansuoja Europos Sąjunga

Leidinys parengtas įgyvendinant projektą „CLICK – Connecting Families, Educators and Policymakers to Improve the Well-being of LGBTIQ Children through an Intersectional Approach“.

Finansuojama Europos Sąjungos lėšomis. Išreiškiamas požiūris ar nuomonė yra tik autorių ir nebūtinai atspindi Europos Sąjungos ar Europos švietimo ir kultūros vykdomosios įstaigos (EACEA) požiūrį ar nuomonę. Nei Europos Sąjunga, nei EACEA negali būti laikoma už juos atsakinga.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt

Nemokamas leidinys.

Tiražas – 150 egz.

Spausdino: „Petro ofsetas“

Vilnius, 2026

#Turinys

Įvadas • **11**

1. Pagrindinės sąvokos • **17**

Įvairios susikertančių tapatybių veikiamos patirtys • 17

Pagrindinės kūnų įvairovės sąvokos • 20

Pagrindinės su lytimi ir seksualumu susijusios sąvokos • 22

Interlyčių žmonių priežiūros paradigmos • 24

2. Interlyčių žmonių paauglystė • **27**

Lyties požymių vystymasis kaip procesas • 28

Intymumas, santykiai ir seksualumas interlyčių žmonių paauglystėje • 32

3. Rekomendacijos • **37**

3.1. Vaikų ir paauglių palaikymas, atsižvelgiant į vaiko poreikius • 39

3.2. Rekomendacijos šeimoms • 48

3.3. Rekomendacijos švietimo specialistams • 60

4. Žmogaus teisės ir teisinė sistema • **75**

4.1. Tarptautinė žmogaus teisių sistema • 77

4.2. Europinė sistema • 83

4.3. Europos Sąjunga: Vaiko teisių strategija, LGBTQI+ lygybės strategija ir pažanga lygybės srityje • 87

5. Ištekliai • **93**

5.1. Europiniai ištekliai • 94

Literatūra ir šaltiniai • **103**

Priedas • **113**

Įvadas

Leidinys *„Interlyčiai vaikai ir paaugliai: vadovas šeimos nariams ir švietimo specialistams“* turi tris tikslus. Pirmiausia juo siekiama patenkinti informacijos poreikį, padėti įveikti su šia tema susijusį nejaukumą ir atsakingai išsklaidyti klaidingus įsitikinimus. Būtina atliepti jaunų interlyčių žmonių poreikius, kurie tebėra menkai žinomi, ir išgirsti vaikų bei paauglių balsus. Šiame leidinyje pateikiame įžvalgas, padėsiančias šeimoms, mokykloms ir specialistams geriau suprasti įvairaus amžiaus interlyčius žmones bei nuosekliai juos palaikyti. Šis vadovas – nedidelis priemonių rinkinys tiems, kurie gyvena kartu su interlyčiais vaikais ir paaugliais arba juos palaiko, taip pat visiems, norintiems geriau suprasti kūnų įvairovę.

Šiame vadove pripažįstama, kad interlytiškumas dažnai apibrėžiamas medicinos, teisės ar viešosios politikos srityse, kuriose patys interlyčiai žmonės retai dalyvauja (Cabral, 2009). Kartais interlyčių žmonių patirtys laikomos tik dar viena LGBTQI+ santrumpos raide ir joms neskiriama pakankamai dėmesio. Kitais atvejais pabrėžiama, kuo interlyčių žmonių patirtys skiriasi nuo

kitų, pavyzdžiui, translyčių ar nebinarinės lytinės tapatybės žmonių, patirčių. Kartais interlytiškumas įvardijamas kaip sutrikimas ar lytinio vystymosi variacijos – šie terminai tebėra susiję su interlytiškumo patologizavimu. Tačiau dažniausiai interlyčių žmonių patirtys apskritai lieka nematomos. Apie jas nekalbama, jos laikomos tabu ir jas gaubia tyla, kurią pernelyg dažnai skatindavo autoritetai medicinos srityje (Gómez, 2022; Gómez et al., 2021).

Trečiasis vadovo tikslas – prisidėti prie interlyčiams žmonėms ir jų šeimos nariams padarytos žalos atitaisymo. Pateikiame aiškią ir prieinamą informaciją bei priemones, galinčias padėti interlyčiams žmonėms, pirmenybę teikiant jų pačių balsams. Atitaisyti žalą galima tik siekiant socialinio teisingumo interlyčiams žmonėms ir gerbiant jų teisę į kūno autonomiją, atsižvelgiant į susikertančias tapatybes bei nelygybės formas (Intersex Justice Project, 2025). Tai reiškia pripažinti interlyčių žmonių lyderystę ir jų žinias: jų vaidmenį įvardijant poreikius, plėtojant tyrimus, kuriant organizacijas ir socialinius judėjimus. Per pastaruosius du dešimtmečius interlyčių žmonių judėjimas pasaulyje smarkiai išaugo. Visuose žemynuose veikia pačių interlyčių žmonių vadovaujamos grupės ir tinklai, ginantys kūno neliečiamumą, autonomiją ir žmogaus teises (Lukomnik et al., 2024; Montenegro et al., 2023). Siekiant socialinio teisingumo dažnai tenka pripažinti žalą ir traumas, kurias interlyčiams žmonėms istoriškai sukėlė nereikalingos chirurginės intervencijos, atliktos be jų sutikimo. Tai taip pat raginimas nutraukti jų gyvenimus gaubusią tylos ir stigmos kultūrą (Travis, 2015).

Interlyčiais šiame vadove vadiname žmones, kurių kūnams būdingos lyties požymių variacijos. Jos gali būti susijusios su

lytinių organų išvaizda, lytinėmis liaukomis, hormonų kiekiu ar chromosomų rinkiniu (Brújula Intersex, 2024). Dėl šių požymių kai kurių žmonių kūnai nevisiškai atitinka įprastus moteriško ar vyriško kūno apibrėžimus (OII, 2023). Todėl į nėštumo metu ar gimus kūdikiui dažnai užduodamą klausimą „Berniukas ar mergaitė?“ kartais nėra lengva atsakyti. Kitais atvejais žmogus gali augti kaip mergaitė ir tik paauglystėje sužinoti, kad jo biologiniai požymiai skiriasi nuo to, ko tikėtasi, pavyzdžiui, kad turi Y chromosomą. Šiame vadove lyties požymiai suprantami kaip kūno savybių visuma, gerokai platesnė už tai, kas matoma iš pirmo žvilgsnio (Gómez, 2023). Lytinė anatomija apima matomas kūno dalis, pavyzdžiui, varpą, klitorį ar vulvą, ir kūno viduje esančias lytines liaukas – kiaušides, sėklides ar mišrias lytines liaukas, turinčias abiejų rūšių audinio, – bei kitus lytinius organus. Taip pat įprasta skirti pirminius ir antrinius lyties požymius. Pirminiai požymiai apima chromosomas, lytinius organus, lytines liaukas, jautrumą hormonams ir hormonų gamybą. Antriniai požymiai vystosi lytinio brendimo metu: tai ūgis, kūno plaukuotumas, balso pokyčiai, menstruacijos, ejakuliacijos pradžia, krūtys, gerklų iškilimas, raumenų masė ir riebalų pasiskirstymas.

Kai kurios šeimos apie vaiko interlytiškumą sužino jam gimus ar vaikystėje. Lyties požymių variacijos taip pat gali išryškėti paauglystėje, kai neįvyksta įprasti lytinio brendimo pokyčiai. Kai kuriais atvejais apie jas sužinoma tik suaugus. Kaip pažymi IGLYO, OII Europe ir EPA leidinyje „Kaip palaikyti savo interlytį vaiką“ (2018), kai kurie žmonės niekada nesužino esantys interlyčiai.

Nors žinių apie interlytiškumą visuomenėje labai trūksta, tokia kūno įvairovė pasitaiko dažniau, nei daugelis įsivaizduoja. Interlytiškumas – skėtinė sąvoka, apimanti įvairias patirtis ir lyties

požymių variacijas. Todėl mėginant nustatyti interlyčių žmonių skaičių kyla klausimas, kokios variacijos įtraukiamos. Knygoje „Sexing the Body: Gender Politics and the Construction of Sexuality“ (2000) Anne Fausto-Sterling apskaičiavo, kad interlyčiai žmonės sudaro 1,7 proc. populiacijos. Nors šis įvertis sulaukė nemažai kritikos (Sax, 2002; Hull & Fausto-Sterling, 2003), daugelis interlyčių žmonių organizacijų ir kitų institucijų jį tebevartoja. Jos taip pat linkusios nebrėžti ribų tarp skirtingų interlytiškumo variacijų, nes visas jas veikia diskriminacija ir stigma (United Nations Free & Equal Campaign, 2017).

Šis vadovas parengtas įgyvendinant Europos Sąjungos lėšomis finansuojamą projektą „CLICK – šeimų, edukatorių ir politikos formuotojų bendradarbiavimas siekiant kovoti su smurtu ir padidinti LGBTIQ vaikų gerovę, pasitelkiant intersekcionalią prieigą“. Leidinys skirtas šeimos nariams, specialistams ir politikos formuotojams. Juo siekiama ne tik suteikti informacijos ir išteklių interlyčiams vaikams bei paaugliams ir jų šeimoms palaikyti, bet ir prisidėti prie visuomenės pokyčių, kad ji geriau suprastų ir atlieptų jų poreikius.

Interlyčių žmonių patirtys retai atsispindi vadovėliuose ar kitoje mokymo medžiagoje. Jei apie jas ir kalbama, jos dažnai siejamos su graikų mitologija, pavyzdžiui, Hermiu, Afrodite ar Hermafroditu, arba pristatomos kaip patologija. Interlyčiai žmonės ir jų šeimos nariai dažnai nesijaučia galintys mokykloje saugiai išsakyti savo poreikius. Mokytojai retai mokomi lytiškumo ugdymo, o ir tokiuose mokymuose dažniausiai neatsižvelgiama į interlyčių vaikų bei paauglių poreikius. Interlyčių žmonių yra kiekvienos mokyklos bendruomenėje – tarp mokinių, jų šeimos narių, mokytojų ir kitų darbuotojų. Todėl tokiose ugdymo priemonėse kaip šis vadovas

būtina aptarti ir mokymų mokykloms poreikį.

Vadovą sudaro keli skyriai. Pirmiausia pristatomos pagrindinės sąvokos ir atsakoma į dažniausiai užduodamus klausimus. Toliau atskirai aptariama interlyčių žmonių paauglystė. Pateikiamos priemonės pokalbiams su vaikais, šeimos nariais ir specialistais. Praktinės rekomendacijos apima gerovę, sutikimą ir kūno autonomiją, vaikų dalyvavimą, rūpinimąsi ir perėjimą tarp skirtingų gyvenimo etapų, suaugusiųjų požiūrio primetimo vengimą, nediskriminavimą ir bendruomenės palaikymą. Dar du poskyriai skirti šeimoms ir švietimo specialistams: juose pateikiamos interlyčių vaikų bei paauglių palaikymo gairės. Toliau pristatomi europinės teisės pagrindai. Vadovo pabaigoje pateikiami papildomi ištekliai, padedantys plėsti žinias ir gilintis į temą, o priede – išsamesnė informacija apie įvairias interlytiškumo variacijas.

1 Pagrindinės sąvokos

Šiame skyriuje aptariamos įvairios susikertančių tapatybių veikiamos interlyčių žmonių patirtys: vartojami terminai, skirtingos variacijos, kurias apima skėtinė interlytiškumo sąvoka, ir seksualumo, lyties patirčių bei seksualinės orientacijos įvairovė. Taip pat pristatomos kūnų įvairovės ir seksualumo sąvokos, padedančios suprasti interlyčių žmonių patirtis.

Įvairios susikertančių tapatybių veikiamos patirtys

Interlytiškumas nėra vienalytis reiškinys – jis apima įvairias patirtis. Pirmiausia, jam apibūdinti vartojami **skirtingi terminai**, priklausomai nuo teorinės ar profesinės perspektyvos. Šiame vadove vartojame žmogaus patirtį ir tapatybę pripažįstančią kalbą, o pagrindinis mūsų terminas – „interlytiškumas“. Daugelis žmonių juo apibūdina savo patirtį ir įsivaizduoja savo gyvenimą remdamiesi apsisprendimo teise. Interlyčių žmonių teisių aktyvistas Mauro Cabralis (2009) pabrėžia, kad jų gyvenimai

atskleidžia Vakarų kultūros paveiktose visuomenėse daromą stiprų spaudimą „normalizuoti“ visus kūnus, ne tik interlyčių žmonių. Remiantis kritinėmis interlytiškumo studijomis ir tapatybę pripažįstančią kalbą vartojančių interlyčių tyrėjų darbais (Carpenter, 2023; Garland and Travis, 2021; Griffiths, 2023), vietoj medicininių terminų „lytinio vystymosi sutrikimai“ ar „lytinio vystymosi skirtumai“ (DSD) galima vartoti terminą **„žmonės, turintys lyties požymių variacijų“**. Atsiribojame nuo medicininės kalbos, nes žmonių įvardijimas per sindromus ir sutrikimus siejamas su intervencijomis grindžiamu požiūriu: siekiama „išgydyti“ ir „normalizuoti“ kūnus, kad jie atitiktų dvinarę lyties sampratą (Garcia Dauder et al., 2007). Toks požiūris dažnai pabrėžia tariamą kūno „neapibrėžtumą“ ir kuria „išskirtinį, monstrišką, hiperseksualizuotą ar fantastinį“ interlyčio žmogaus vaizdinį (Platero, 2014). Su tuo susijęs ir iš graikų mitologijos kilęs terminas „hermafroditas“, kuris šiandien laikomas nepagarbiu, kai vartojamas interlyčiams žmonėms apibūdinti.

Antra, interlytiškumas yra įvairialypis, nes apima **daugiau kaip 60 skirtingų variacijų**. Tarp žinomiausių – įgimta antinksčių hiperplazija (ĮAH), nejautrumo androgenams sindromas, hipospadija, lytinių liaukų disgenezė, Ternerio ir Klinefelterio sindromai (daugiau informacijos pateikiama priede). Su kai kuriais sindromais susiję konkretūs sveikatos priežiūros poreikiai. Pavyzdžiui, kai kurios įgimtos antinksčių hiperplazijos formos gali lemti druskų netekimą, todėl jas reikia gydyti. Kitais atvejais, pavyzdžiui, esant kai kurioms nejautrumo androgenams formoms, gali reikėti įvertinti tam tikrų lytinių liaukų navikų riziką. Priežiūra turėtų būti individualizuota. Pastaraisiais metais vis dažniau siekiama išsaugoti lytines liaukas, kol žmogus pakankamai

subręs dalyvauti priimant sprendimus dėl savo kūno (Barros et al., 2021; Weidler et al., 2019). Vis dėlto daugumos interlyčių žmonių kūno ypatumai nekelia pavojaus sveikatai. Nepaisant to, medicininės intervencijos dažnai rekomenduotos siekiant išvengti psichosocialinės žalos, kurią sukelia visuomenės atstūmimas, kai kūnas neatitinka dvinarės lyties sampratos ar „visavertės“ moters arba vyro įvaizdžio (Garcia Dauder et al., 2007). Vienas pagrindinių interlyčių žmonių judėjimų reikalavimų – neatlikti kūdikių ir vaikų kūną keičiančių intervencijų bei operacijų. Kartu su žmogaus teisių ir kūno autonomijos gynimu tai yra tarptautinių interlyčių žmonių teisių organizacijų prioritetas (Lukomnik et al., 2024; Indig & Grimstad, 2024). Tokios intervencijos dažniausiai negrįžtamos, atliekamos be paties žmogaus sutikimo, nėra būtinos mediciniškai, gali būti atidėtos ir turėti visą gyvenimą trunkančių pasekmių (Behrens, 2020; Ghattas, 2019). Nors daugelyje šalių vadinamosios „normalizuojančios“ intervencijos ir operacijos uždraustos, jos tebeatliekamos (Carpenter, 2018; Cuadra et al., 2022; Feder and Dreger, 2016; European Union Agency for Fundamental Rights, 2015; Mouriquand et al., 2016; Muschialli et al., 2024).

Trečiasis interlytiškumo įvairovės aspektas – **skirtinga interlyčių žmonių lyties raiška, seksualumas ir lytinė tapatybė**. Daugelis interlyčių žmonių save apibrėžia dvinarėmis moters ar vyro kategorijomis. Kiti patiria tranziciją ir gyvena pagal lytį, kuri skiriasi nuo jiems gimus priskirtos, o kai kurie yra nebinarinės lytinės tapatybės. Kaip ir visų kitų žmonių atveju, interlytiškumas nenulemia seksualinės orientacijos ar lyties raiškos.

Galiausiai svarbu suprasti, kad įvairaus amžiaus interlyčių žmonių gyvenimus veikia susikertančios tapatybės ir nelygybės formos. Todėl reikia atsižvelgti į tai, kaip kūnų įvairovė sąveikauja

su amžiumi, lytimi, kilmės šalimi, negalia, etnine priklausomybe, socialine klase ir kitomis gyvenimo patirtis formuojančiomis aplinkybėmis.

Pagrindinės kūnų įvairovės sąvokos

Šiame poskyryje pristatomos kūnų įvairovę suprasti padedančios sąvokos: **dvinarė lyties samprata**, lytiniai organai, lytinės liaukos ir endolytiškumas. Pradėsime nuo vienos dažniausiai aptariant interlyčių žmonių patirtis bei poreikius vartojamų sąvokų – dvinarės lyties sampratos. Tai Vakarų visuomenėse paplitęs įsitikinimas, pagal kurį žmonės skirstomi į dvi viena kitą atmetančias kategorijas: vyrus ir vyriškumą bei moteris ir moteriškumą. Remiantis tokiu požiūriu manoma, kad lytis – buvimas moterimi ar vyru – taip pat lemia socialinius vaidmenis ir lūkesčius (Harmon, 2023). Ši dvinarė samprata atskiria ne tik interlyčius, bet ir translyčius bei nebinarinės lytinės tapatybės žmones, taip pat kitus, kurių išvaizda ar elgesys neatitinka įprastų su lytimi susijusių lūkesčių.

Daugeliui žmonių savęs kaip moters ar vyro suvokimas dera su lytimi, kurią šeimos nariai nurodė juos registruodami po gimimo. Kaip paprastai nusprendžiama, ar kūdikis bus registruotas kaip mergaitė, ar kaip berniukas? Apžiūrimi išoriniai lytiniai organai ir dažniausiai manoma, kad toks priskyrimas yra teisingas. Tačiau ne visiems jis bus tikslus. Žmonių išoriniai lytiniai organai – varpa, klitoris ir vulva, vidiniai reprodukciniai organai – kiaušidės, sėklidės ir gimda, chromosomos bei hormonų kiekis gali atitikti arba neatitikti medicinos ir kultūros nustatytų moteriško ar vyriško

kūno apibrėžimų. Daugeliui kūno ir tapatybės atitiktis nekelia sunkumų ar klausimų. Vis dėlto mūsų kūnai gerokai įdomesni ir sudėtingesni. **Lytinės liaukos**, kurios gamina kiaušialąstes arba spermatozoidus ir išskiria lytinius hormonus, gali būti kiaušidės, sėklidės arba mišrios **lytinės liaukos**, turinčios abiejų rūšių audinio. Jos yra vieni svarbiausių pirminių lyties požymių.

Daugelis žmonių, turinčių XX chromosomas, turi kiaušides – lytines liaukas, gaminančias kiaušialąstes ir išskiriančias tokius hormonus kaip estrogenai bei progesteronas. Šie hormonai būtini antriniams lyties požymiams vystytis lytinio brendimo metu ir menstruacijų ciklui reguliuoti. Tačiau ne visi žmonės, turintys XX chromosomas, turi kiaušialąstes gaminančias kiaušides, ir ne visi kiaušides turintys žmonės turi XX chromosomas.

Daugelis žmonių, turinčių XY chromosomas, turi **sėklides** – lytines liaukas, gaminančias spermatozoidus ir išskiriančias tokius hormonus kaip testosteronas, kurie dalyvauja vystantis antriniams lyties požymiams. **Mišrios lytinės liaukos** turi ir kiaušidžių, ir sėklidžių audinio. Jos laikomos viena iš interlytiškumo variacijų. Žmogus gali vienoje pusėje turėti mišrią lytinę liauką, o kitoje – kiaušidę ar sėklidę, arba mišrias lytines liaukas abiejose pusėse. Jos pasitaiko retai, o jų veikla labai skiriasi priklausomai nuo žmogaus.

Galiausiai svarbu pristatyti interlytiškumui priešingą sąvoką – **endolytiškumą**. Terminą „endolytis“ 1999 m. pasiūlė Heike Bodeker, taip apibūdindama žmones, gimusius su lyties požymiais, laikomais tipiškai vyriškais ar moteriškais (Monro, 2019). Šis terminas leidžia kalbėti apie interlytiškumą nelaikant jo nukrypimu nuo numanomos dvinarės normos, o suprantant jį kaip vieną iš daugelio galimų kūno ypatumų. Būtent šiuo, iš pirmo

žvilgsnio paprastu, požiūriu į kūnų įvairovę remiamės šiame vadove. Dvinarę lyties sampratą pabrėžiame kaip visus veikiančią struktūrą: ji skatina vertinti ir teisti savo kūnus pagal socialines normas, kurias atitikti labai sunku ir kurios veikia toli gražu ne vien interlyčius žmones.

Pagrindinės su lytimi ir seksualumu susijusios sąvokos

Daugelis su interlyčių žmonių patirtimis susijusių sąvokų apima seksualumą. Tai biologinė ir socialinė lytis, lyties raiška, lytinė tapatybė, seksualinė orientacija ir tranzicija. Toliau jas trumpai paaiškinsime. Žodis „lytis“ turi keletą reikšmių, o kalbant apie kūną jis nusako su fizine raida ir reprodukcija susijusius požymius. Pirminiai ir antriniai lyties požymiai dažnai pasitelkiami žmonėms skirstyti į moteriškos, vyriškos lyties ar interlyčius, nes dvinaris požiūris neatspindi žmonių kūnų tikrovės (Fausto-Sterling, 2000).

Biologinė ir **socialinė lytis** dažnai painiojamos, nes linkstama manyti, kad žmogus, kuriam gimus priskirta moteriškoji lytis, užaugs moterimi ir per savo elgesį įtvirtins savo tapatybę visuomenėje. Biologinę lytį paprastai suprantame kaip fizinių požymių visumą, o **socialinė lytis** apima elgesį, asmenybės bruožus ir socialinius vaidmenis, kurie dažnai pagal dvinarę sampratą priskiriami moterims arba vyrams. **Lyties raiška** – būdai, kuriais išreiškiame savo lytį kalba, apranga ir elgesiu. Žmogaus **lyties raiška** nebūtinai atitinka jam gimus priskirtą lytį.

Lytinė tapatybė – subjektyvus ir asmeniškas savęs suvokimas pagal tokias kategorijas kaip moteris, vyras, nebinarinės lytinės tapatybės žmogus ar kitos kultūroje egzistuojančios lyties formos. Ji gali atitikti arba neatitikti gimus priskirtos lyties. Žmonės, kurių **lytinė tapatybė** atitinka gimus priskirtą lytį, vadinami **cislyčiais**, o tie, kurių **lytinė tapatybė** nuo jos skiriasi, – **translyčiais**.

Seksualinė orientacija – ilgalaikis emocinio, romantinio ir (arba) seksualinio potraukio vyrams, moterims, įvairių lyčių žmonėms modelis arba tokio potraukio nebuvimas (American Psychological Association, 2012). Dažnai vartojame sąvokas „heteroseksualumas“ – potraukis kitos lyties žmonėms, „homoseksualumas“ – potraukis tarp vyrų ir tarp moterų, „biseksualumas“ – potraukis daugiau nei vienos lyties žmonėms. Kai kurie žmonės vartoja kitus apibūdinimus, pavyzdžiui, „panseksualumas“ – potraukis žmonėms nepriklausomai nuo jų biologinės ar socialinės lyties, arba „aseksualumas“ – seksualinio ir (arba) romantinio potraukio kitiems nebuvimas ar retas jo patyrimas.

Procesą, kai žmogus pradeda gyventi pagal kitą lytį nei jam priskirta gimus, vadiname **tranzicija**. Ji gali apimti kai kuriuos arba visus iš šių socialinių, medicininių ir teisinių žingsnių: atsiskleidimą šeimai, draugams ir bendraamžiams; elgesį ar aprangą pagal savo lytinę tapatybę; kūno keitimą pasitelkiant hormonų terapiją, operacijas, mitybą ar fizinį aktyvumą; oficialų vardo ir (arba) lyties žymens dokumentuose keitimą; kitus pagal konkrečios šalies įstatymus reikalingus teisinius veiksmus. Vaikystėje **tranzicija** paprastai apima socialinę tranziciją ir vaiko lyties pripažinimą, o kai kuriais atvejais – lytinio brendimo blokatorių vartojimą. Tai vaistai, laikinai pristabdantys lytinį brendimą lemiančius

hormoninius procesus ir slopinantys estrogenų arba testosterono gamybą. Jie skiriami prižiūrint sveikatos priežiūros specialistams, siekiant užtikrinti vaikų gerovę.

Interfobija, arba interlytiškumo baimė ir priešiškumas jam, apima menkinamą požiūrį ir neigiamus jausmus interlytiškumo bei interlyčių žmonių atžvilgiu. Ji gali reikštis panieka, išankstinėmis nuostatomis ar neapykanta, lemiančiomis diskriminaciją, pavyzdžiui, atskirtį, įžeidinėjimą ar kitokį elgesį su interlyčiais žmonėmis.

Interlyčių žmonių priežiūros paradigmos

Šeimoms ir specialistams, dirbantiems švietimo ar vaikų bei paauglių priežiūros srityse, svarbu suprasti tam tikrus interlyčių žmonių gyvenimo aspektus dėl dviejų pagrindinių priežasčių. Pirma, interlyčiai vaikai ir paaugliai gali patirti įvairių sunkumų, kurie išryškėja ugdymo aplinkoje, nors kyla dėl medicininės patirties, kai negerbiamas kūno neliečiamumas ir įvairovė. Antra, klinikinių aspektų supratimas padeda suvokti, kodėl švietime, kalbant apie kūnus, seksualumą ir reprodukcinius procesus, svarbu neatkartoti patologizuojančių paradigmų. Prieš aptariant šiuos aspektus būtina paaiškinti, ką vadiname patologizuojančia paradigma ir kokias alternatyvas siūlo žmogaus teisėmis bei kūnų įvairove grindžiamas požiūris.

Šiems skirtumams suprasti pristatysime dvi pagrindines interlytiškumo sampratos paradigmas. Pirmoji interlytiškumo variacijas laiko medicininėmis ir patologinėmis būklėmis, kurias reikia koreguoti klinikinėmis intervencijomis. Interlyčių žmonių

teisių kontekste **patologizavimas** reiškia, kad interlytiškumo požymiai vertinami kaip liga, sutrikimas ar medicininė problema, kurią reikia „pataisyti“, užuot pripažinus juos natūralia žmogaus lyties požymių įvairove. Laikantis šio požiūrio manyta, kad kūno pritaikymas prie visuomenės lūkesčių moteriškam ar vyriškam kūnui geriausiai užtikrina žmogaus gerovę ir socialinę įtrauktį. Šį požiūrį paprastai palaikė Vakarų biomedicininis diskursas, turėjęs interlyčiams žmonėms pasekmių, kurias aptarsime toliau. Šiame vadove jį vadiname **patologizuojančia biomedicinine paradigma**. Tai nereiškia, kad visi biomedicinos specialistai laikosi patologizuojančio požiūrio – esama įvairių priežiūros ir intervencijų būdų. Vis dėlto daugelyje institucinių medicinos praktikų **patologizavimas** buvo vyraujantis.

Antroji perspektyva interlytiškumą laiko žmogaus kūnų įvairovės dalimi ir pabrėžia, kad priežiūra pirmiausia turi būti grindžiama kūno neliečiamumu, autonomija ir asmens teisėmis. Remiantis šiuo požiūriu bet kokia klinikinė intervencija turi gerbti šias teises, todėl tai – **kūnų įvairove ir teisių apsauga grindžiama paradigma**. Kai kurios medicininės intervencijos neabejotinai būtinos. Svarbu gebėti atskirti tas, kurios būtinos gyvybei išsaugoti, nuo tų, kuriomis siekiama išvengti nepageidaujamų socialinių pasekmių. Šeimoms skirtų rekomendacijų poskyryje aptariamas abiejų modelių poveikis, svarbus ir psichosocialinei bei ugdymo pagalbai. Laikantis anksčiau pristatyto interlyčių žmonių patirtį pripažįstančio požiūrio, šiame vadove remiamasi kūnų įvairovės ir žmogaus teisių apsaugos paradigma.

2 Interlyčių žmonių paauglystė

Vieni interlyčiai žmonės apie savo kūno ypatumus sužino ankstyvoje vaikystėje ir patiria medicininę priežiūrą, kiti – tik paauglystėje. Būtent šiame etape tikimasi įprastų lytinio brendimo pokyčių: pavyzdžiui, kai kurios paauglės pastebi, kad joms neauga kūno plaukai ar neprasideda menstruacijos. Kitos gali sužinoti, kad jų makštis trumpesnė, nei laikoma „normalia“, ir svarstyti, kaip tai gali paveikti jų seksualumą. Daugelį interlyčių žmonių fizinio intymumo galimybė gali paskatinti nerimauti, ar jie nebus atstumti dėl kūno ir (arba) lytinių organų variacijų. Taigi interlyčiai paaugliai turi savitų ir labai įvairių poreikių, kurie visose jų gyvenimo srityse tebėra menkai pastebimi.

Nedidelis skaičius švietimo srityje atliktų tyrimų atskleidžia nerimą keliančią padėtį: nemaža dalis interlyčių mokinių savo patirtis mokykloje vertina neigiamai ir nurodo nuolat patyrę diskriminaciją bei neteisybę (Jones, 2016). Interlyčiai žmonės taip pat pasakoja, kad daugumoje jų mokyklų nebuvo lytiškumo ugdymo, o lytinis brendimas nebuvo aiškinamas atsižvelgiant į interlyčių žmonių patirtis (Jones, 2016; Berger et al., 2024). Toks nutylėjimas yra platesnio interlyčių žmonių gyvenimų slėpimo dalis, daranti savitą neigiamą poveikį interlyčių paauglių gerovei

(Lundberg et al., 2018; Holmes, 2008).

Atsižvelgdami į šią padėtį išskiriame du aiškius poreikius. Pirma, dalykų, kuriuose nagrinėjamas žmogaus kūnas, programose būtina aptarti, kas yra interlytiškumas. Antra, reikia apgalvotai ir įtraukiai kalbėti apie kūnų įvairovę, lytinio brendimo pokyčius, menstruacijas, reprodukciją ir seksualumą, kaip aptarsime toliau.

Lyties požymių vystymasis kaip procesas

Kalbant apie lyties požymių vystymąsi, **skirtumus būtina pristatyti kaip spektrą**, o ne dvi atskiras ir priešingas galimybes. Lyties požymiai pradeda vystytis dar gimdoje ir kinta visą gyvenimą, nors ypač reikšmingi etapai arba esminių pokyčių laikotarpiai yra prenatalinis laikotarpis, vaikystė ir lytinis brendimas. Šio proceso metu vidiniai bei išoriniai lytiniai organai ir antriniai požymiai – plaukuotumas, kūno riebalų koncentracija, balsas, ūgis ir kiti – vystosi palaipsniui. Tam įtakos turi chromosomos, kintantis hormonų kiekis ir jų receptorių jautrumas.

Šio proceso rezultatas – mums jau pažįstama kūnų įvairovė. Ją būtina prisiminti aptariant lytinių organų anatomiją ir vaikystėje bei paauglystėje laukiamus pokyčius. Pavyzdžiui, galima sakyti, kad vyrai paprastai aukštesni už moteris. Tačiau yra moterų, aukštesnių už daugelį vyrų, ir vyrų, žemesnių už daugelį moterų. Tokie skirtumai yra įprastos žmonių įvairovės dalis. Tas pats pasakytina ir apie lytinių organų vystymąsi. Embriono stadijoje visi žmonės turi tokias pačias pradines struktūras. Pirmosiomis nėštumo savaitėmis dar nėra aiškiai susiformavusių lytinių organų

– yra bendros struktūros, kurios palaipsniui vystosi skirtingai (Reyes et al., 2023). Tarp jų – lytinis gumburėlis, urogenitalinės raukšlės, lytinių lūpų ir kapšelio iškilimai bei dvi pradžioje visuose embrionuose kartu esančios vidinių latakų sistemos: Miulerio ir Volfo latakai.

Nėštumui vystantis, šias struktūras veikia įvairūs biologiniai procesai – genai, hormonai ir kiti raidos veiksniai, todėl jos įgyja **skirtingas formas**. Šis procesas nevyksta staiga ir neapsiriboja dviem visiškai priešingais raidos keliais. Jis vyksta palaipsniui ir gali lemti labai įvairius rezultatus (Reyes et al., 2023). Pavyzdžiui, visų embrionų lytinis gumburėlis iš pradžių yra vienodas, o vėliau gali diferencijuotis įvairiai: iš jo susiformuoja skirtingų formų, dydžių ir išsivystymo laipsnių klitoriai bei varpos. Iš lytinių lūpų ir kapšelio iškilimų gali susidaryti didžiosios lytinės lūpos arba kapšelis, o iš urogenitalinių raukšlių – mažosios lytinės lūpos arba apatinė varpos dalis ir dalis šlaplės. Iš Miulerio latakų gali išsivystyti gimda, kiaušintakiai ir viršutinė makšties dalis, o iš Volfo latakų – sėklidės prielipas, sėklinis latakas ir kitos vidinės struktūros.

Dėl šio proceso žmogaus anatomija pasižymi didele įvairove. Žmonės gali turėti skirtingo dydžio klitorius ar varpas, nevienodo dydžio mažąsias ir didžiąsias lytines lūpas, skirtingo gylio makštis, visiškai, iš dalies išsivysčiusias arba neišsivysčiusias gimdas, taip pat skirtingose vietose atsiveriančias šlaples. Pavyzdžiui, vienų žmonių šlaplė atsiveria varpos viršūnėje, o kitų – žemiau, varpos kūne ar ties jos pagrindu, kaip būna esant hipospadijai.

Svarbu prisiminti, kad **anatominė įvairovė būdinga ne tik interlyčių žmonių kūnams**. Visi kūnai skirtingi. Lytiškumo ugdyme būtina paaiškinti, kad tiek išoriniai, tiek vidiniai lytiniai

organanai įprastai skiriasi, nesvarbu, ar šie skirtumai susiję su interlytiškumu, ar patenka į endolyčiais arba cislyčiais laikomų kūnų variacijų ribas. Taip pat įprasta ir tikėtina, kad didžiosios lytinės lūpos būtų didesnės už mažąsias arba atvirkščiai. Daugelis vulvą turinčių žmonių, kurių mažosios lytinės lūpos išsikiša už didžiųjų, dėl to labai išgyvena, nes mano turintys „keistus“, „nenormalius“ ar „ydingus“ lytinius organus. Tačiau visi suprantame, kad mūsų akys įprastai skiriasi nuo kitų žmonių akių, kaip ir plaukai, rankos, nosies forma, krūtys ar kitos kūno dalys. Šiuos skirtumus suvokiame, nes kasdien matome skirtingų formų, dydžių ir spalvų akis. Matydami įvairovę ją priimame. Lytinių organų įvairovės taip kasdien nepastebime, todėl ją svarbu įtraukti į žmogaus anatomijos aptarimą. Paaiškinimas, kad kūnai ir lytinis vystymasis yra įvairūs, nereiškia, kad visi privalome būti patenkinti savo kūnu. Panašiai galima kalbėti ir apie lytinę raidą.

Įprasta dėl vienų savo kūno dalių jaustis patogiau, o dėl kitų – mažiau patogiai, ypač vykstant lytinio brendimo pokyčiams. Vis dėlto, nesvarbu, ar kūnas keičiasi mums labiau patinkančiu būdu, ar sukelia daugiau nepatogumo, skirtumai neišvengiami. **Nėra dviejų vienodų žmonių**, kaip nėra ir dviejų visiškai vienodų kūnų ar jų požymių. Aiškindami vaikystės ir lytinio brendimo fizinę raidą remdamiesi kūnų įvairove, padėsime užtikrinti visų vaikų gerovę ir tiksliau atspindėsime aplink juos esančių kūnų tikrovę.

Kita su lytinio brendimo pokyčiais susijusi tema – **menstruacijos**. Fizinės raidos įvairovės supratimas padeda paaiškinti, kodėl kai kurie interlyčiai žmonės gali turėti vulvą, bet neturėti gimdos ir todėl neturėti menstruacijų. Pirmosios **menstruacijos** tebėra vienas labiausiai su lytinio **brendimo pradžia** siejamų pokyčių. Daugelis mergaičių auga tikėdamosi, kad anksčiau ar vėliau

turės menstruacijas, kaip ir jų bendraamžės. Kai kurios interlytės paauglės, supratusios, kad nepatiria menstruacijų, gali bijoti būti kitokios ar atskirtos nuo grupės. Kitais atvejais mergaitės nežino, kad net ir nesant menstruacijų jų kiaušidės gali veikti, o ovuliacija – vykti kiekvieną mėnesį.

Kitaip tariant, kiaušidžių ciklas gali tęstis ir nesant menstruacinio kraujavimo. Kai kurios interlytės moterys pasakoja, kad paauglystėje apsimesdavo patiriančios mėnesines arba pirkdavo įklotus ir tamponus, kad išvengtų klausimų ar nesijaustų atstumtos. Todėl nuo mažens aiškinant, kad **ne visos mergaitės ir moterys patiria menstruacijas**, galima sumažinti kitoniškumo jausmą ir padėti daugiau paauglių ramiau išgyventi lytinį brendimą. Specialiojoje literatūroje rekomenduojama menstruacijų nesieti vien su moterimis ir aiškiai pasakyti, kad menstruacijas patiria ne visi žmonės, kuriems gimus priskirta moteriškoji lytis (Bobel et al., 2020; Silverberg & Smyth, 2022). Tai svarbu daugeliui moterų, taip pat interlyčiams, translyčiams ir nebinarinės lytinės tapatybės žmonėms.

Panašiai galima suprasti ir vaisingumą – jis taip pat sudaro spektrą. Vieni žmonės galės lengvai pradėti vaiką ar pastoti, kitiems tai bus sunkiau, dar kiti susidurs su dideliais sunkumais arba apskritai neturės tokios galimybės. Vieni suaugę norės turėti vaikų, kiti – ne. Kai kurie norės rūpintis vaiku, nors nenorės patys išnešioti vaisiaus.

Vienas lytiškumo ugdymo ir pagrindinių biologijos žinių tikslų – paaiškinti vaisingumą bei reprodukciją. Svarbu tai daryti atsižvelgiant į įvairovę. Suprasti, kaip pastojama ir ką daryti norint pastoti, kai kyla sunkumų, aktualu visiems, ne tik interlyčiams žmonėms. Svarbu paminėti ir pastoti padedančius metodus,

pavyzdžiui, pagalbinio apvaisinimo technologijas, kuriomis šiandien naudojasi daug žmonių. Europoje pagalbinio apvaisinimo būdu pradėtų kūdikių gimimų skaičius nuolat didėja (Smeenk et al., 2025).

Interlyčiai žmonės taip pat gali susilaukti vaikų įvairiais būdais. Šių procesų aiškinimas atsižvelgiant į įvairovę atspindi tikrovę ir padeda užtikrinti visų žmonių gerovę. Kalbant apie reprodukciją ir vaikų auginimą svarbu atmesti nuostatą, kad **reprodukcinis** pajėgumas yra visiems bendra biologinė lemtis (Fausto-Sterling, 2000; Ingham & Aggleton, 2006). Ugdymo požiūriu rekomenduojama pabrėžti, kad vaikų turėjimas daugeliui yra reali galimybė, bet ne visiems taikoma biologinė ar socialinė norma. Toks požiūris dera su feministinių, žmonių su negalia ir interlyčių žmonių judėjimų reikalavimais bei tokių organizacijų kaip PSO rekomendacijomis (WHO, 2010). Įvairove grindžiamas požiūris į reprodukciją taip pat padeda paaugliams šeimą suprasti per rūpinimąsi vieni kitais, o ne vien bendrus paveldimus biologinius požymius. Tai gali suteikti vilties daugeliui jaunų žmonių, ne tik interlyčiams.

Intymumas, santykiai ir seksualumas interlyčių žmonių paauglystėje

Paauglystėje daugelis pradeda tyrinėti savo kūną, potraukį, emocinį ir seksualinį artumą su kitais. Vieni tai patiria patys, kitų ši tema asmeniškai gali ypač nedominti, tačiau ji neabejotinai svarbi tarp bendraamžių. Nors paauglystės patirtys labai skiriasi, daugelis interlyčių žmonių pažymi, kad **informacijos** apie savo kūną trūkumas – dažnai susijęs su **slaptumo** kultūra, kai

informaciją kontroliuoja suaugusieji, – ar patirtys **sveikatos priežiūros** sistemoje gali paveikti šį gyvenimo etapą (Gómez, 2022). Kai kurie interlyčiai žmonės pasakoja apie gėdą, atstūmimo baimę ar nerimą, kaip kiti sureaguos sužinoję apie jų kūną ar tam tikras asmeninės istorijos detales (OII Europe, 2019; Council of Europe Commissioner for Human Rights, 2015).

Kai kurie interlyčiai žmonės dėl to gali jaustis **nesaugiai** tyrinėdami intymumą ar pradėdami santykius, ypač jei neturėjo galimybės atvirai kalbėti apie savo kūną arba bijo kitų reakcijos. Kitiems reikia daugiau laiko ar saugesnės aplinkos, kad santykiuose jaustųsi patogiai ir galėtų dalytis patirtimis nebijodami vertinimo (Marinus & Cense, 2024).

Kai kurių interlyčių žmonių vaikystės ir paauglystės patirtys veikia ir jų seksualinį gyvenimą suaugus. Lytinių organų apžiūros, klinikiniai tyrimai ar medicininės intervencijos tam tikrais atvejais gali sukelti prarasto **privatumo** ar savo kūno **kontrolės** stokos jausmą. Vėliau tai gali paveikti seksualinį artumą su kitais – pavyzdžiui, sukelti nejaukumą, didesnį pasitikėjimo poreikį ar būtinybę skirti daugiau laiko, kol santykiuose pasijuntama saugiai. Interlyčių žmonių teisių organizacijos pabrėžia, kad tai nėra visuotinė patirtis, tačiau ji dažnai pasikartoja asmeniniuose pasakojimuose. Juose išryškėja, kad kūniškos patirtys medicininių intervencijų ir bendravimo su specialistais metu gali turėti įtakos intymumui bei pasitikėjimui suaugus (OII Europe, 2019; Marinus & Cense, 2024).

Kai interlyčiai žmonės auga aplinkoje, kurioje gauna aiškią informaciją, yra gerbiami ir gali kalbėti apie savo kūną be gėdos ar slaptumo, šį etapą jie gali išgyventi lengviau. Tokiais atvejais paauglystė dažniau tampa laipsnišku potraukio, intymumo ir

santykių atradimu, vykstančiu skirtingu tempu ir įvairiais būdais (Marinus & Cense, 2024). Todėl būtina dirbti ir su bendraamžiais bei artimiausioje socialinėje aplinkoje esančiais suaugusiaisiais, o ne vien su pačiais interlyčiais žmonėmis. Kalbėjimas apie seksualumą ir kūnų įvairovę padeda kurti saugią aplinką ir suvokti savo kūną kaip vertą meilės.

Kalbėdami apie meilę, santykius ir seksualumą, daugelis interlyčių žmonių pasakoja augę jausdami, kad jų kūnas neatitinka jiems diegto sekso supratimo. Kai lytiškumo ugdyme, kultūroje ar aplinkoje seksas pristatomas vien kaip varpos ir makšties sueitis arba manoma, kad visų kūnai, seksualinės praktikos ir reprodukcinės galimybės vienodi, kai kurie interlyčiai žmonės gali pradėti tikėti, kad negalės gyventi visaverčio emocinio ar seksualinio gyvenimo, o jų santykiai bus „nepilni“ ar „mažiau vertingi“. Tačiau interlyčių žmonių pasakojimai atskleidžia kur kas įvairesnę tikrovę: intymumas, malonumas, potraukis ir santykiai kuriami daugeliu būdų ir nepriklauso nuo vienintelio kūno ar seksualumo modelio atitikimo (Marinus & Cense, 2024; OII Europe, 2019). Tokios seksualumo įžvalgos gali praturtinti ir išlaisvinti ir kitus, endolyčius paauglius, kurių seksualumas ar praktikos taip pat neatitinka įprastų normų.

Įtraukus lytiškumo ugdymas taip pat reiškia požiūrio, pagal kurį **lytinė sueitis** yra pagrindinė visos seksualinės patirties ašis, atsisakymą. Tai nereiškia, kad reikia menkinti jos svarbą – veikiau ją reikėtų pristatyti kaip vieną iš daugelio galimų būdų išreikšti prieraišumą, potraukį, intymumą ir patirti malonumą. Taip pat svarbu suprasti, kad penetracija neapsiriboja varpos ir makšties sueitimi, o žmonės, jei to nori, gali mėgautis skirtingais vaidmenimis: prasiskverbti ir (arba) priimti prasiskverbimą,

nepriklausomai nuo lyties ar kūno ypatumų. Tokia perspektyva nukreipia seksualumo supratimą į tyrinėjimą, potraukį, gerovę ir malonumą, mažina spaudimą dėl galimybės atlikti tam tikras praktikas ir makšties vaidmens penetraciniuose santykiuose. Taip pristatant seksualumą interlyčiai žmonės gali atpažinti save ugdymo turinyje, o visi kiti – praplėsti savo žinias. Seksualumas nutolsta nuo vienintelio heteroseksualaus ir reprodukcinio modelio ir priartėja prie tikrosios kūnų, santykių bei žmogaus patirčių įvairovės.

Gerovė santykiuose, meilėje ir seksualiniame gyvenime priklauso ne nuo tam tikro kūno ar konkrečios praktikos, o nuo galimybės kurti savo intymumą ir santykius remiantis informacija, autonomija, pagarba, pasitikėjimu bei kūnų įvairovės priėmimu. Todėl ugdyme seksualumą reikėtų pristatyti kaip platų patirčių, praktikų, ryšių ir malonumo formų spektrą, neapribotą cisheteroseksualia reprodukcine norma bei atvirą kūnų, emocijų bei tapatybių įvairovei (Marinus & Cense, 2024).

3 Rekomendacijos

Palaikyti interlyčius vaikus ir paauglius reiškia sudaryti sąlygas jiems augti žinant, kad **jų kūnai yra visaverčiai, jų asmeninė istorija priklauso jiems** ir kad neprivalu gyventi slapstantis, gėdijantis ar nuolat aiškinantis kitiems. Vis dėlto visuomenė interlyčių žmonių kūnų įvairovės vis dar nepripažįsta žmogaus įvairovės dalimi. Todėl daugelis jų nuolat gauna žinutes, kad jų kūną reikia koreguoti ar slėpti. Iš jų dažnai tikimasi, kad jie paaiškins tai, kas kasdieniame gyvenime beveik neatspindima. Kaip ir bendraamžiams, interlyčiams vaikams bei paaugliams reikia suaugusiųjų palaikymo, tačiau palaikymas reikalingas ne tam, kad suaugusieji spręstų už juos ar priverstų atitikti kitų lūkesčius, o kad padėtų pasidalyti šia našta, suprasti savo patirtis ir kartu mokytis priimti sprendimus bei spręsti kylančias situacijas.

Interlyčių žmonių gyvenimai skatina persvarstyti dažnai natūraliu laikomą įsitikinimą, kad kūnas gali vystytis tik dviem skirtingais būdais. Tikrovė kur kas įvairesnė. Žmogaus lytinė raida apima daugybę kūno, chromosominių, hormoninių ir anatominių požymių derinių, kurie ne visada atitinka įprastus kūno

apibūdinimo modelius (Gómez, 2022). Kiekviena interlytiškumo variacija parodo chromosominių, hormoninių, reprodukcinių ir genitalinių lyties sampratų sąveiką bei jos poveikį socialinės lyties supratimui (Garland & Travis, 2023: 5).

Palaikymas nėra vien šeimų ar mokytojų individuali užduotis. Tai visuomenės, švietimo, sveikatos priežiūros, bendruomenių ir politikos formuotojų atsakomybė, kurios negalima ignoruoti. Norėdami palaikyti pagarbiai, pirmiausia turime paklausti: **ko reikia vaikui ar paaugliui**, kad jis augtų jausdamasis saugus, savarankiškas, turėtų patikimos informacijos ir sulauktų palaikymo?

Šiame skyriuje pateikiamos praktinės rekomendacijos pirmiausia šeimoms, švietimo specialistams ir politikos formuotojams. Tačiau daugelis jų aktualios ir kitiems su vaikais bei paaugliais dirbantiems suaugusiesiems ar visiems, norintiems daugiau sužinoti šia tema. Interlyčių žmonių kūnų įvairovė yra kasdienio gyvenimo dalis, esanti visur, kur vaikai ir paaugliai auga bei bendrauja. Palaikymą siekiama grįsti teisėmis, gerove, sutikimu, konfidencialumu, vaikų dalyvavimu ir priežiūros tęstinumu, vengiant suaugusiųjų požiūrio primetimo ir diskriminacijos, kaip numatyta Europos Sąjungos finansuojamo projekto „CLICK“ principuose.

Toliau pateikiamos rekomendacijos yra praktiškos ir suprantamos. Pagrindiniai šaltiniai bei teisių apsaugos dokumentai, kuriais grindžiamas šis požiūris, nurodyti vadovo įvade, sąvokų, teisinės sistemos ir išteklių skyriuose.

3.1. Vaikų ir paauglių palaikymas, atsižvelgiant į vaiko poreikius

Remiantis ES finansuojamame projekte „CLICK“ plėtojamu į vaiko poreikius orientuotu požiūriu, interlyčių vaikų ir paauglių palaikymas reikalauja pakeisti požiūrį. Daug sunkumų sukelia ne jų kūnai ar lytinė tapatybė, o kliūtys, atsirandančios dėl to, kaip jų kūnai ir patirtys suprantami, klasifikuojami, koreguojami, slepiami ar menkinami. Palaikyti reiškia kurti aplinką, kurioje kūnų įvairovė būtų priimama pagarbiai ir taptų kasdienio gyvenimo dalimi. Svarbu pakeisti požiūrį į interlyčių žmonių patirtis, atsisakyti jų slėpimo, kuo mažesnio informacijos teikimo ar nutylėjimo, kaip dažnai rekomenduota kai kuriose medicinos įstaigose (Gómez et al., 2021).

Palaikyti vaikus reiškia rūpintis jų dabartimi negrįžtamai neapribojant ateities. Į vaiko poreikius orientuotas požiūris pripažįsta, kad suaugusieji ne visada teisingai supranta, ko vaikui ar paaugliui reikia (Platero & López, 2023). Jis taip pat remiasi nuostata, kad vaikai ir jauni žmonės geba susidaryti savo nuomonę ir turi teisę ją reikšti, kaip nustatyta Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje (1989). Vis dėlto mokyklose ir sveikatos priežiūros įstaigose jiems tebėra sunku pasiekti, kad jų nuomonė būtų išgirsta ir vertinama rimtai (Davies et al., 2023). Kartais net geriausių ketinimų turinčios šeimos, mokyklos, specialistų komandos ar politikos formuotojai savo baimes ir lūkesčius paverčia sprendimais dėl vaiko gyvenimo. Todėl palaikydami turime persvarstyti, kur priimami sprendimai, kas kalba, kas išklausomas ir kokią vietą vaikų bei paauglių balsai užima sprendžiant viską, kas susiję su jų kūnu, privatumu, tapatybe ir kasdienybe.

Toliau aptariamos kelios į vaiko poreikius orientuoto palaikymo kryptys: gerovės stiprinimas; sutikimas ir kūno autonomija; konfidencialumas ir privatumas; vaikų dalyvavimas; paslaugų tęstinumas ir rūpestingas perėjimas tarp gyvenimo etapų; suaugusiųjų požiūrio primetimo vengimas; kova su diskriminacija; bendruomeninis rūpinimasis, įskaitant šeimų ir mokyklų bendradarbiavimą.

Gerovė

Gerovė – tai galimybė augti be baimės, gėdos ar slaptumo, nejaučiant, kad tavo kūnas kitiems yra problema. Interlyčiams vaikams ir paaugliams reikia meilės, apsaugos, informacijos ir pripažinimo. Jiems taip pat reikia, kad aplinkiniai aktyviai kvestionuotų visuomenėje vyraujančius griežtus įsitikinimus apie kūnus, biologinę ir socialinę lytį.

Palaikant interlyčius vaikus bei paauglius ir jų šeimas gerovės požiūriu svarbu savęs paklausti:

- Kokią informaciją ir žinutes vaikai bei paaugliai gauna apie savo kūno anatomiją, biologiją ir raidą?
- Ko interlyčiam vaikui ar paaugliui reikia, kad jis jaustųsi saugus?
- Ar kasdienėse situacijose, kai gali tekti atidengti kūną, pavyzdžiui, naudojantis tualetu ar persirengimo kambariais, tinkamai atliepiami žmogaus fiziologiniai ir kiti poreikiai, neatskleidžiant vaiko asmeninės informacijos?
- Kaip padedame stiprinti jų savivertę, saugoti privatumą ir kurti santykius?

- Ar užkertame kelią suaugusiųjų požiūriui paversti vaiko kūną ar tapatybę nuolatiniu rūpesčio objektu?
- Ar patys rodome tinkamą pavyzdį atmesdami interfobiškas nuostatas ir praktikas? Ar palaikome vaikus, kai jie išreiškia nepasitenkinimą interlyčius žmones diskriminuojančiu elgesiu?

Šis požiūris taip pat reiškia supratimą, kad gerovė ne visada pasiekiama darant, įsikišant ar aiškinant daugiau. Kartais rūpinimasis reiškia sustojimą, klausymąsi, informacijos paiešką, privatumo saugojimą ar sprendimų neskubinimą.

Žinojimas, kad jis nėra vienas, kad yra kitų žmonių su panašiai įvairiais kūnais ir organizacijų bei grupių, kuriose dalijamasi tokiomis patirtimis, interlyčiam vaikui ar paaugliui gali suteikti svarbaus palaikymo ir pripažinimo. Šeimoms taip pat svarbu suprasti, kad jos nėra vienintelės, susiduriančios su šiais klausimais, ir kad kitos šeimos ieško bei taiko skirtingus vaikų palaikymo būdus.

Sutikimas ir kūno autonomija

Interlyčio vaiko ar paauglio kūnas priklauso tik jam pačiam. Jis nepriklauso nei medicinai, nei šeimai, nei mokyklai. Pagarba kūno autonomijai nereiškia, kad suaugusieji neturi atsakomybės. Tačiau jų atsakomybė turi būti skirta saugoti dabartinę ir būsimą vaiko autonomiją. Suaugusieji turi kurti saugią ir rūpestingą aplinką, kurioje vaikai bei paaugliai galėtų augti sulaukdami įvairių žmonių, ne vien šeimos narių, palaikymo. Ši bendra rūpinimosi

užduotis taip pat apima mokymą savo pavyzdžiu ir kasdieniais paaiškinimais, ką reiškia sutikimas bei pagarba kūno autonomijai. Reikia atsakyti į kylančius klausimus, net kai jie suaugusiesiems nepatogūs.

Vaiko sutikimas turi būti esminis visais atvejais, kai sprendimas susijęs su jo kūnu, medicinine istorija, privatumu ar tuo, kaip jis vadinamas. Vienoms medicininėms situacijoms reikia skubios intervencijos, kitos gali palaukti. Prieš sutinkant su negrįžtama intervencija, dėl kurios žmogus dėl savo amžiaus negali pats spręsti ar sutikti, verta paklausti, ar sprendimą būtina priimti nedelsiant, kas nutiktų jį atidėjus, kokia įsikišimo ar nesikišimo rizika ir ar yra alternatyvų. Taip pat svarbu įvertinti, ar vėliau vaikas galės suprasti situaciją ir dalyvauti priimant sprendimą.

Gavusi sudėtingos medicininės informacijos šeima turi pagrindą paprašyti daugiau laiko. Taip pat galima prašyti paaiškinti suprantama kalba, kreiptis dėl antros nuomonės, konsultuotis su interlyčių žmonių teisių organizacijomis ir klausti, kuri rekomendacijos dalis susijusi su sveikatos poreikiu, o kuri – su visuomenės lūkesčiais, kaip kūnas turėtų atrodyti ar veikti.

Galimybė spręsti dėl savo kūno yra pagrindinė teisė, taikoma ir vaikams. Vienas istorinių interlyčių žmonių teisių judėjimo reikalavimų – teisė į teisingą informaciją, įskaitant galimybę gauti žinių apie savo kūną ir visą medicininę istoriją. Tai apima teisę žinoti, kokios intervencijos atliktos, kokiu tikslu, kada ir pagal kokius kriterijus, bei gauti suprantamai pateiktus medicininius įrašus. Šie reikalavimai kyla iš daugelio interlyčių žmonių patirties: jie augo nežinodami, kas atlikta jų kūnui, arba negalėdami to visiškai suprasti. Prieigos prie šios informacijos užtikrinimas yra dabartinės ir būsimos autonomijos pripažinimo

dalis. Jis leidžia žmogui atkurti savo istoriją remiantis žiniomis, o ne tyla ir fragmentiškais duomenimis.

Spręsti dėl savo kūno galima tik tada, kai informacija yra pasiekiama, patikima ir suprantama. Todėl teisė į kūno autonomiją glaudžiai susijusi su teise į informaciją, medicininių procesų skaidrumu ir įvairaus amžiaus žmonių pripažinimu aktyviais savo gyvenimo dalyviais.

Konfidencialumas ir privatumas

Informacija apie jauno žmogaus lyties požymius, diagnozę, medicininę istoriją ir lytinę tapatybę yra asmeniška bei privati. Ja neturėtų būti dalijamasi vien suaugusiųjų smalsumui patenkinti, iš bendro nerimo dėl to, kas galėtų nutikti, ar todėl, kad kiti suaugusieji norėtų žinoti. **Privatumas nėra tas pats, kas slaptumas.** Slaptumą dažnai lydi gėda, o privatumas saugo žmogaus orumą. Interlytis vaikas ar paauglys turi suprasti, kad tam tikra informacija priklauso jam pačiam, kad jis gali ja dalytis su pasirinktais žmonėmis ir pasirinktu metu ir kad neprivalo atsakyti į įkyrius klausimus, kad jo kūnas ar tapatybė būtų gerbiami.

Kalbant apie konfidencialumą ir privatumą, neužtenka klausti, su kuo dalijamės informacija. Reikia išsiaiškinti, kam jos reikia norint geriau padėti, kokios tiksliai informacijos, kaip ją paaiškinti ir ar vaikas arba paauglys dalyvavo priimant šį sprendimą. Tai padeda atskirti privatumo apsaugą nuo suaugusiųjų nejaukumo jausmo valdymo.

Konfidencialumo klausimus reikia iš naujo aptarti kiekviename vaiko raidos etape. Tai, kuo šeima nusprendžia dalytis ankstyvoje

vaikystėje, nebūtinai bus tai, kuo pats žmogus norės dalytis paauglystėje. Informacija, kurią svarbu aptarti per gydytojo konsultaciją, gali būti nesvarbi mokykloje. Tai, ką klasės vadovui reikia žinoti norint padėti, neturi būti prieinama visai mokyklai.

Vaikų dalyvavimas

Interlyčiai vaikai ir paaugliai yra ne vien apsaugos objektai. Jie yra **savarankiški asmenys, turintys balsą, norų, abejonių ir stiprėjančius gebėjimus** dalyvauti visur, kur sprendžiami su jais susiję klausimai. Išklausyti nereiškia perkelti vaikui sprendimų, kurių jis negali priimti vienas. Tai reiškia aiškinti, klausti, stebėti, gerbti jo tempą ir kurti erdves, kuriose jis galėtų laisvai pasakyti, kas neramina, ko nesupranta, kuo nori dalytis, ką nori pasilikti sau ir kaip norėtų būti vadinamas. Dalyvavimas neturėtų prasidėti tik paauglystėje. Jis turi būti skatinamas nuolat, atsižvelgiant į kiekvieno amžiaus gebėjimus. Tikras dalyvavimas prasideda tada, kai suaugusieji nustoja kalbėti apie vaiką jo neįtraukdami.

Interlyčiams vaikams dalyvavimas ypač svarbus, nes daugelis sprendimų gali paveikti jų kūną, privatumą, medicininę istoriją, gyvenimą mokykloje ir tai, kaip jie mokosi save vertinti.

Dalyvavimas taip pat reiškia galimybę pačiam save įvardyti. Vieni interlyčiai vaikai save suvokia dvinarėmis mergaitės ar berniuko kategorijomis, kiti – kaip nebinarinės lytinės tapatybės ar translyčius vaikus bei paauglius. Palaikydami turime gerbti šiuos procesus: neprimetinėti etikečių, nedaryti išankstinių išvadų ir nereikalauti suaugusiesiems suprantamo kūno, lyties ar tapatybės nuoseklumo.

Priežiūros tęstinumas

Tinkamas palaikymas apima ir pasirengimą galimiems pokyčiams bei priežiūros tęstinumą. Interlytis vaikas ir jo šeima per daugelį metų gali būti sukūrę pasitikėjimo ryšį su pediatrų komanda, mokyklos konsultantu, klasės vadovu ar kitu svarbiu suaugusiuoju. Todėl perėjimui į kitą ugdymo etapą, mokyklą ar specialistų pagalbos sistemą reikia ruoštis iš anksto, įsiklausant ir jautriai reaguojant.

Rūpestingai organizuotas perėjimas leidžia išsaugoti pasitikėjimą keliančias erdves, informaciją gauti palaipsniui ir pagal amžių bei brandą dalyvauti priimant sprendimus. Išklausymas yra būtina sąlyga, kad pagalba vestų vaiką ar paauglį ne vien suaugusiųjų parinkta kryptimi, bet padėtų palaipsniui ir užtikrintai kurti savo kelią.

Priežiūros pokyčiai nėra vien administracinės procedūros. Perėjimas iš vaikų į suaugusiųjų sveikatos priežiūrą, mokyklos ar ugdymo etapo keitimas ir susitikimas su naujais specialistais gali iš naujo iškelti klausimų, baimių ar situacijų, kurioms reikia dėmesio. Naujausi interlyčių žmonių sveikatos priežiūros tyrimai Europoje rodo, kad viena pagrindinių problemų – perėjimas iš vaikų į suaugusiųjų paslaugas, kuris dažnai būna fragmentiškas ir prastai koordinuojamas (Gramc, 2024). Dėl to gali nutrūkti priežiūra, trūkti pasirengimo savarankiškumui ir galimybių susipažinti su savo medicinine istorija. Tokios spragos gali paveikti gerovę ir paauglių bei suaugusiųjų santykį su savo kūnu ir sveikatos priežiūros sistema. Todėl jas reikia numatyti iš anksto, rūpestingai ir atsižvelgiant į žmogaus poreikius. Pokyčiams būtina ruoštis skiriant laiko, jautriai ir įtraukiant patį žmogų. **Informacija neturi**

būti automatiškai perduodama iš vienos aplinkos į kitą. Taip pat negalima manyti, kad sulaukus tam tikro amžiaus paaugliui nebereikia pritaikytos kalbos ir emocinio palaikymo.

Gerai organizuotas priežiūros perėjimas neskubina pokalbių, kuriems žmogus nepasirengęs. Jis saugo tai, kas jau sukurta, pripažįsta ankstesnį darbą ir leidžia naujam specialistui prisijungti remiantis pagarba, įsiklausymu bei tęstinumu.

Suaugusiųjų požiūrio primetimo vengimas

Vengti suaugusiųjų požiūrio primetimo nereiškia, kad suaugusieji atsisako palaikančio vaidmens. Tai reiškia, kad jie neužima visos erdvės. Šeimos, mokyklos ir specialistų komandos turi svarbių pareigų: saugoti, rūpintis, informuoti ir lydėti. Tačiau jų negalima vykdyti taip, tarsi interlytis vaikas būtų tik asmuo, dėl kurio sprendžiama. **Vaiko amžius neturėtų būti priežastis** nuvertinti jo jausmus, žinias, baimes, poreikius ar savęs įvardijimą.

Sprendimai dėl interlyčių žmonių kūnų dažnai buvo priimami tam, kad nuramintų suaugusiuosius: kad šeimai nereikėtų aiškintis, mokyklai – prisitaikyti, o medicina galėtų toliau skirstyti žmones į turinčius sutrikimą ir jo neturinčius. Net siekiant apsaugoti kyla pavojus supainioti vaiko gerovę su suaugusiųjų ramybe.

Požiūris, neprimetantis suaugusiųjų perspektyvos, reikalauja pakeisti klausimą. Svarbu ne vien tai, kuris sprendimas suaugusiesiems lengviausias, greičiausias ar patogiausias. Reikia klausti, ko šiam žmogui reikia, kad jis augtų oriai, turėtų informacijos, būtų saugus ir laisvas.

Taip pat būtina suprasti, kad vaikystė nėra vien neužbaigtas

etapas kelyje į suaugusiojo gyvenimą. Interlyčių vaikų ir paauglių poreikiai egzistuoja dabar – jų kūnuose, santykiuose, tapatybėse ir dabartinėse patirtyse. Palaikome ne vien būsimą suaugusįjį. Palaikome žmogų, kuris savo teises turi jau dabar, vaikystėje ar paauglystėje.

Nediskriminavimas

Diskriminacija neapsiriboja įžeidimais ar atviromis patyčiomis. Ji pasireiškia ir tada, kai kūnas laikomas klaida, kūnų įvairovę verčiama slėpti, užduodami įkyrūs klausimai, dalijamasi intymia informacija, negerbiamas žmogaus savęs įvardijimas arba mokymo medžiagoje vaizduojamas pasaulis, kuriame tam tikri kūnai ir tapatybės neegzistuoja.

Užkirsti kelią diskriminacijai reiškia kurti aplinką, kurioje kūnų įvairovę būtų galima suprasti, įvardyti ir gerbti. Tai nereiškia poreikio atkreipti dėmesį į interlytį žmogų kaip į priemonę kitiems paaiškinti įvairovę. Svarbu burti šeimas, mokyklas ir bendruomenes, kuriose niekam nereikėtų teisinti savo egzistavimo, kad su juo būtų elgiamasi oriai.

Nediskriminavimas taip pat reikalauja **veikti dar iki patiriant žalą**. Jei mokyklos, šeimos ar sveikatos priežiūros įstaigos reaguoja tik po pašaipos, nepageidaujamo išviešinimo ar aiškaus teisių pažeidimo, pagalba pavėluoja. Prevencija reiškia kalbos, praktikų, naudojamos medžiagos bei tvarkų ir kuriamų santykių peržiūrėjimą, kad kūnų įvairovė nebūtų laikoma nepatogia išimtimi.

Naudinga atskirti akivaizdžią ir matomą diskriminaciją nuo labiau numanomos ar paslėptos, kaip parodyta 1 lentelėje.

1 lentelė. Matomos ir nematomos diskriminacijos požymiai

Matoma diskriminacija	Nematoma diskriminacija
Įžeidimai, pravardžiavimas, juokeliai ir atviros patyčios	Kūno laikymas klaida
Privačios informacijos atskleidimas	Vertimas slėpti savo istoriją
Vardo ar įvardžių nepripažinimas	Įkyrūs klausimai apie kūną
Aktyvus išstūmimas iš grupės	Medžiaga, kurioje įvairovė lieka nematoma

Bendruomeninis rūpinimasis: šeimų ir mokyklų bendradarbiavimas

Interlyčių vaikų ir paauglių palaikymo negalima užtikrinti tik vienoje aplinkoje. Šeimos ir mokyklos turi veikti ta pačia kryptimi, prisiimdamos **bendrą atsakomybę** kurti aplinką, kurioje vaikai bei paaugliai augtų saugiai, oriai, išsaugodami privatumą ir sulaukdami pripažinimo. Tam reikia koordinuoti veiksmus, įsiklausyti, vengti vienašališkų sprendimų ir susitarti, kaip saugoti žmogų neatskleidžiant jo tapatybės be sutikimo. Šeimoms ir mokykloms bendradarbiaujant rūpinimasis nebepriklauso nuo improvizuotų reakcijų – jis tampa pastoviu, jautriu ir pagarbiu palaikymo tinklu.

3.2. Rekomendacijos šeimoms

Šeima turi esminį vaidmenį formuojantis interlyčio vaiko ar paauglio požiūriui į savo kūną, mokantis pasakoti savo istoriją

ir, kai aktualu, patiriant lytinę tapatybę bei santykius. Pirmieji žodžiai, nutylėjimai, sprendimai ir rūpesčio ženklai gali atverti pasitikėjimo kelią arba paversti kūno skirtumus baimės šaltiniu. Palaikyti galima ir neturint atsakymų į visus klausimus. Reikia būti pasirengus išklausyti, ieškoti informacijos ir pagalbos bei neskubėti priimti sprendimų, kai tikros skubos nėra.

Toliau aptariami šeimoms svarbūs klausimai: kaip priimti informaciją nekeliant panikos, skirti laiko sprendimams, gerbti teisę žinoti ir savęs įvardijimą, atskirti slaptumą nuo privatumo, kalbėtis su kitais, pasirengti gyvenimo etapų bei specialistų pokyčiams, ieškoti palaikymo ir bendradarbiauti su mokykla.

Informacijos priėmimas nekeliant panikos

Žinia, kad vaikas ar paauglys yra interlytis, gali sukelti daug emocijų. Suaugusieji gali jausti baimę, pasimetimą, kaltę, nerimą ar norą nedelsiant gauti atsakymus. Tačiau jų emocijų ir poreikių nereikėtų sutapatinti su interlyčio vaiko ar paauglio poreikiais. Nereikėtų jo apkrauti ar siųsti prieštaringų žinučių apie tai, ką tariamai reiškia interlytiškumas.

Tuo metu vaikams ir paaugliams reikia artumo, pripažinimo ir palaikymo. Jie turi jausti, kad jų kūnas nekelia grėsmės šeimos meilei, kad jų istorijoje nėra nieko gėdingo ir kad juos palaikantys suaugusieji gali turėti abejonių, bet nepavers jų atstūmimu, slaptumu ar skubotais sprendimais. Augdamas ir geriau suprasdamas savo istoriją ar kūną vaikas arba paauglys taip pat gali išgyventi įvairių emocijų. Jam gali reikėti laiko, erdvės ir palaikymo suprasti jausmus, užduoti klausimus, išsakyti abejones

ar tiesiog įprasminti patirtį savo tempu, be spaudimo ir skubos.

Šeimoms taip pat svarbu rasti atskirą erdvę savo jausmams suprasti. Suaugusiesiems reikia informacijos, laiko ir palaikymo, kad jie neperkeltų baimių bei abejonių žmogui, kuriuo nori rūpintis. Kartais kyla klausimų apie atsakomybę, interlytiškumo požymių priežastis ar vaiko tapatybę. Juos reikėtų aptarti kitose erdvėse, pasitelkiant kitus pagalbos būdus ir žmones, galinčius padėti šiame procese.

Laikas prieš priimant sprendimą

Kartais, ypač sveikatos priežiūros įstaigose, šeimos vienu metu gauna labai daug informacijos. Ji gali būti pateikiama technine kalba, skubinant ar sudarant įspūdį, kad reikia kuo greičiau veikti, norint išvengti būsimų problemų. Tačiau ne visi sprendimai dėl interlyčių žmonių kūnų yra skubūs – daugelis gali palaukti. Palaukus pats žmogus vėliau gali dalyvauti: geriau suprasti, kas siūloma, ir duoti sutikimą. Šeima taip pat gali gauti aiškesnės informacijos ir išvengti baimės ar žinių stokos nulemtų sprendimų.

Prieš sutinkant su intervencija ar gydymu naudinga paprašyti aiškiai paaiškinti konkretų medicininį poreikį. Taip pat verta klausti, kas nutiktų sprendimą atidėjus, kokia rizika ir galimybės, ar esama alternatyvų, ar galima gauti antrą nuomonę ir ar šeimai galėtų patarti interlyčių žmonių organizacijos arba savitarpio pagalbos grupės. 2 lentelėje pateikiami klausimai, padedantys apsvarstyti siūlomą intervenciją ar gydymą.

Gali padėti iš anksto užrašyti klausimus, per konsultaciją pasižymėti atsakymus ir prašyti specialistų medicininius terminus

paaiškinti suprantamais žodžiais. **Šeimos turi teisę suprasti** prieš nuspręsdamos, o interlyčiai vaikai ir paaugliai – teisę į tai, kad svarbūs sprendimai dėl jų kūno nebūtų skubinami, ypač kai galima palaukti, o priimtų sprendimų nebeįmanoma pakeisti.

2 lentelė. Klausimai prieš galimą intervenciją ar gydymą

Klausimas	Galimas atsakymas
Ar tikrai yra skubi medicininė būtinybė?	Jei yra, reikia ją spręsti. Jei ne, susilaikymas yra rūpestis.
Kas nutiks, jei palauksime?	Vaikas ar paauglys vėliau galės dalyvauti sprendimo priėmime.
Kokia intervencijos rizika?	Įvertinkite tikrąją intervencijos riziką.
Ar sprendžiama dėl pavojaus sveikatai, ar siekiant pritaikyti kūną prie visuomenės lūkesčių?	Atskirkite medicininį poreikį nuo normatyvinių lūkesčių.
Ar galime prašyti kitos nuomonės?	Prieš nuspręsdamos šeimos turi teisę suprasti.
Ką sako panašias intervencijas patyrę interlyčiai suaugusieji?	Interlyčių žmonių teisių organizacijos gali pasidalyti suaugusiųjų patirtimis, padedančiomis sprendimą įvertinti platesniame kontekste.

Kaip aptarta pagrindinių sąvokų skyriuje, tam tikrų klinikinių interlytiškumo aspektų supratimas gali padėti atpažinti vaikystėje ir paauglystėje kylančius sunkumus, kartu nekartojant nuostatų, pagal kurias kūnai laikomi ydingais ar taisytinais. Anksčiau pristatytos dvi pagrindinės interlytiškumo sampratos paradigmos: patologizuojantis modelis ir kūnų įvairove bei žmogaus teisėmis grindžiamas modelis.

Teisės žinoti užtikrinimas

Interlytiškumas neturėtų tapti šeimos paslaptimi. Informacijos apie savo kūną slėpimas gali sukelti skausmą, nepasitikėjimą ir gėdą. Tai nereiškia, kad reikia viską pasakyti iš karto ar vartoti vaikui arba paaugliui nesuprantamus paaiškinimus.

Informaciją galima teikti palaipsniui, kiekvienam amžiui pritaikytais žodžiais ir būnant pasirengus prie temos grįžti tiek kartų, kiek reikės. Kartais užteks pasakyti, kad visi kūnai skirtingi. Vėliau galima įvesti konkretesnius žodžius apie lyties požymius, medicininę istoriją, privatumą ar būsimus sprendimus. Svarbiausia, kad žmogus žinotų galintis klausti, kad niekas neslepiama iš gėdos ir kad jo kūnas bei istorija nepriklauso suaugusiesiems.

Kalbėti nuo pradžių nereiškia pasakyti viską. Tai reiškia nekurti tyla persmelktos realybės ir leisti žmogui palaipsniui bei palaikant pažinti savo istoriją, kol kiti jos staiga neatskleidė arba jis pats netikėtai neaptiko jos medicininiame dokumente ar konsultacijos metu.

Pagarba žmogaus savęs įvardijimui

Šeimos dažnai jaučia poreikį įvardyti vaiko kūną, biologinę ar socialinę lytį ir patirtį, kad padėtų jam kasdienybėje. Tačiau šie žodžiai ir sprendimai laikui bėgant gali keistis.

Daugeliui interlyčių žmonių gimus priskirta lytis tinka ir yra jaučiama kaip sava. Kiti vaikai ar paaugliai gali pajusti lyties tranzicijos poreikį. Nėra iš anksto nustatyto scenarijaus, kaip jie patirs savo lytinę tapatybę ar seksualinę orientaciją. Vieniems

terminas „interlytis“ taps svarbia tapatybės dalimi, kiti rinksis kitus žodžius.

Gerbti žmogaus savęs įvardijimą nereiškia palikti jį vieną su visais sprendimais. Tai reiškia:

- Palaikyti neprimetant.
- Klausytis netaisant.
- Klausti netardant.
- Pripažinti, kad žmogaus kūno ir lyties supratimas yra asmeniškas ir vertingas.
- Palikti erdvės ir suprasti, kad asmeninis procesas nėra nekintantis – laikui bėgant jis gali keistis.

Privatumo ir slaptumo atskyrimas

Ne visiems reikia žinoti, kad vaikas ar paauglys yra interlytis. Svarbu nuspręsti, kuo dalijamasi, su kuo, kada ir kokiu tikslu. Slaptumas, priešingai, dažnai leidžia suprasti, kad yra ko gėdytis. Šeimos gali labai padėti aiškindamos šį skirtumą nuo mažens. Kai kurie dalykai yra intymūs ir asmeniški, bet dėl to netampa blogi. Tam tikra informacija priklauso pačiam žmogui ir būtent todėl su ja reikia elgtis rūpestingai. 3 lentelėje parodyti pagrindiniai privatumo ir slaptumo skirtumai.

Gera praktika – **kartu apsvarstyti, kam ir kodėl reikia konkrečios informacijos**, pavyzdžiui, ar interlyčiam žmogui būtina naudotis individualiu tualetu arba vartoti tam tikrus vaistus. Klasės vadovui gali reikėti pagrindinės informacijos, kad geriau atlieptų konkrečią situaciją. Artimam giminaičiui medicininės detalės gali būti nereikalingos. Mokyklai gali reikėti žinoti tik apie

būtiną palaikymą ar pritaikymus, o ne visą istoriją.

Šį sprendimą laikui bėgant taip pat reikia peržiūrėti. Mažo vaiko privatumą šeimai gali reikėti saugoti aktyviau. Daugiau savarankiškumo ir galios spręsti dėl savo poreikių bei kūno įgyjantis paauglys gali norėti labiau dalyvauti sprendžiant, kuo dalijamasi. Privatumo klausimai neišsprendžiami kartą ir visiems laikams – jie turi būti aptariami vaikui augant. Paaugliai mokosi nustatyti savo ribas ir gali norėti jas keisti, jei jaučia, kad anksčiau jų nepavyko apginti arba jos buvo nepakankamai aiškios.

3 lentelė. Kaip atskirti privatumą nuo slaptumo?

Privatumas	Slaptumas
Saugo orumą	Perteikia gėdą
Žmogus sprendžia, kuo, su kuo ir kada dalytis	Primetamas iš išorės
Ilgainiui gali būti peržiūrimas ir keičiamas	Paprastai būna nuolatinis ir nelankstus
Reiškia, kad tam tikra informacija yra intymi ir vertinga	Reiškia, kad yra ką slėpti

Pokalbiai su kitais žmonėmis

Šeimos nariai gali sulaukti nepatogių, įkyrių ar atvirai nepagarbių klausimų iš artimos aplinkos ar net menkai pažįstamų žmonių.

Jie neprivalo atsakyti. Interlytis vaikas ar paauglys taip pat neturi tapti informacijos šaltiniu kitų smalsumui patenkinti. 4 lentelėje siūlomi paprasti ir tvirti atsakymai.

4 lentelė. Paprasti ir tvirti atsakymai

Paprasti ir tvirti atsakymai
Ši informacija priklauso mūsų vaikui.
Su kitais žmonėmis apie vaiko kūną nekalbame.
Svarbiausia, kad vaikas būtų palaikomas, juo rūpinamasi ir jis gerbiamas.
Jei norite geriau suprasti šią temą, galime pasidalyti tam tikra medžiaga. (Ją rasite šio vadovo pabaigoje.)
Tai netinkamas klausimas ir į jį neatsakysiu.

Šeimos kartu su interlyčiu vaiku ar paaugliu gali **pasirengti atsakyti į nepatogų ar netinkamą klausimą**. Tikslas – ne perkelti jam atsakomybę atsakinėti, o padėti suprasti teisę nustatyti ribas ir pasipraktikuoti. Vaikas ar paauglys gali:

- Pastebėti, kaip jaučiasi sulaukęs klausimo, ir pasitikėti savo kūnu. Kai kurie klausimai yra asmeniški.
- Pasakyti nenorintis apie tai kalbėti, jei jaučiasi nejaukiai.
- Paprašyti suaugusiojo pagalbos.
- Nuspręsti, kad kai kurie klausimai nėra verti atsakymo.

Pasirengimas pokyčiams

Perėjimas iš vaikų į suaugusiųjų priežiūrą, mokyklos keitimas, paauglystės pradžia ar nauji specialistai gali reikšti kitokius

pokalbius, kalbą ir lūkesčius. Šeimos gali labai padėti iš anksto ruoštis šiems pokyčiams ir palaipsniui numatyti, ką reikės aptarti. Dėmesį reikėtų skirti ne vien techniniams konsultacijų, mokyklų ar specialistų keitimo aspektams. Taip pat svarbu kurti pasitikėjimą – kartais tam reikia lėtumo, rūpesčio ir nemažai emocinio darbo.

Prieš naują konsultaciją ar susitikimą reikia susitarti, kokios temos bus aptariamos, kokios kalbos reikėtų vengti, ką žmogus jau žino, kokie pokalbiai pradėti ir kuriems reikia daugiau laiko. Taip pat svarbu paprašyti naujo specialisto nemanyti, kad vien sulaukęs tam tikro amžiaus žmogus jau pasirengęs kalbėti apie seksualumą, lytinius santykius, penetraciją, operacijas, vaisingumą ar kitus intymius klausimus.

Paauglystė ir lytinis brendimas gali būti jautrios temos, tačiau jas galima aptarti neprimetant vien suaugusiųjų požiūrio. Teisę gauti informaciją turi lydėti teisė ją gauti palaipsniui, suprantamai, pagarbiai ir emociškai saugiai. 5 lentelėje pateikiamos formuluotės, padedančios su nauju specialistu aptarti seksualumą ir galimas intervencijas.

5 lentelė. Siūlomos formuluotės bendraujant su naujais specialistais

Siūloma formuluotė naujiems specialistams
Šią temą aptariame palaipsniui ir atsargiai. Norėtume, kad kalbantis apie kūną, lytiškumą ar galimas intervencijas būtų gerbiamas vaiko ar paauglio tempas ir pirmiausia pasitikslinama, ką jis jau žino, ką dar nori sužinoti ir kaip jaučiasi.

Palaikymo paieška

Šeimos neprivalo visko daryti pačios. Gali būti labai naudinga susisiekti su interlyčių žmonių organizacijomis, šeimų savitarpio pagalbos grupėmis, pasirengusiais specialistais ar panašius procesus patyrusiomis šeimomis. Pagalbos paieška nereiškia, kad interlyčiam žmogui kas nors negerai. Ji reiškia, kad ir suaugusiesiems reikia erdvės suprasti abejones neperkeliant jų vaikui ar paaugliui. Interlytis vaikas ar paauglys neturi tapti žmogumi, kuris ramina suaugusiuosius, jiems aiškina ar emociškai palaiko dėl savo paties kūno ar tapatybės įvairovės.

Panašią patirtį turinčių žmonių palaikymas gali būti ypač vertingas. Kitų patirčių pažinimas mažina izoliaciją ir padeda įsivaizduoti ateitį, kurios nevaldo baimė. Tai taip pat gali padėti šeimoms aiškiau atskirti būtiną medicininę informaciją nuo socialinio spaudimo ir norminių lūkesčių kūnams bei tapatybėms.

Bendradarbiavimas su mokykla

Kartais šeimoms reikia pasidalyti tam tikra informacija apie vaiko ar paauglio lyties požymių variaciją su mokykla, klasės

vadovu, pagalbos specialistais ar kai kuriais mokytojais. To reikės ne visada. Tačiau prireikus bendravimas turi turėti aiškų tikslą ir būti orientuotas į rūpinimąsi. Jis neturėtų tenkinti suaugusiųjų smalsumo ar apimti nereikalingų paaiškinimų apie žmogaus medicininę istoriją bei kūną.

Su mokykla gali būti naudinga pasikalbėti siekiant išvengti ar sustabdyti patyčias, gandus ir įkyrius klausimus, atliepti konkrečius poreikius dėl tualetų, persirengimo kambarių, fizinio ugdymo, išvykų, vaistų ar dėl medicininių priežasčių praleistų pamokų. Taip pat gali būti svarbu gerbti savęs įvardijimą, prireikus palaikyti tranziciją, pasirengti pokyčiams ar užtikrinti, kad mokykloje būtų patikimas suaugusysis. Svarbu ne pasirinkti, ar pedagogams ir mokyklos darbuotojams pasakyti viską, ar nieko neatskleisti. Reikia spręsti, ką mokyklai būtina žinoti, kad galėtų tinkamai palaikyti, ir kaip tai padaryti nedidinant interlyčio vaiko ar paauglio pažeidžiamumo.

Interlytis vaikas ar paauglys turėtų dalyvauti priimant šį sprendimą, kai tik įmanoma. Verta kartu aptarti, kuo bus dalijamasi, su kuo, kokiais žodžiais, ko nereikia sakyti ir kokių mokyklos veiksmų jis tikisi. Dalyvavimas nereiškia perkelti jam atsakomybę už santykių su mokykla valdymą. Jo balsas, tempas ir privatumas turi būti šio proceso dalis.

Taip pat verta paklausti mokyklos, kokios joje patyčių prevencijos ir reagavimo tvarkos, kas galėtų tapti patikimais suaugusiaisiais, kaip saugomas konfidencialumas, kaip prireikus bus registruojama informacija ir kas bus daroma kilus gandams, įkyriems klausimams, netinkamam kreipimuisi ar diskriminuojantiems komentarams.

Prieš kalbantis su mokykla šeimoms gali padėti tokie klausimai, kokie pateikiami 6 lentelėje.

6 lentelė. Klausimai sprendžiant, kokia informacija dalytis

Klausimai, kuriuos šeimos gali apsvarstyti	Naudingos mintys
Ko norime pasiekti šiuo pokalbiu?	Išsiaiškinti, ar siekiama užkirsti kelią patyčioms, atliepti konkretų poreikį, saugoti privatumą, pasirengti pokyčiui ar gerbti žmogaus savęs įvardijimą.
Ar vaikas arba paauglys dalyvavo priimant šį sprendimą?	Kai įmanoma, užtikrinti, kad būtų atsižvelgta į jo balsą, tempą ir privatumą.
Ką mokyklai iš tiesų būtina žinoti, kad galėtų tinkamai palaikyti?	Nesidalyti visa medicinine istorija, kai pakanka paaiškinti konkretų poreikį ar pagalbos formą.
Su kuo kalbėtis pirmiausia?	Rasti patikimą žmogų – klasės vadovą, pagalbos specialistą, vadovybės narį ar kitą kontaktinį asmenį.
Kokius žodžius norime vartoti, o kokių vengti?	Rūpintis kalba, kad informacija nebūtų perteikiama patologizuojančiai, pažeidžiant privatumą ar klaidinančiai.
Kuo nenorime dalytis?	Saugoti privatumą ir neleisti informacijai sklisti ten bei tiems, kam jos nereikia.
Kokia mokyklos reagavimo į patyčias ar diskriminaciją tvarka?	Žinoti esamas priemones ir susitarti dėl atsako dar prieš kylant žalingai situacijai.
Kaip ilgainiui peržiūrėsime šį susitarimą?	Atminti, kad augant poreikiai gali keistis.

Mokyklai nebūtina žinoti visos su interlytiškumu susijusios informacijos, tačiau ji turi mokėti tinkamai palaikyti. Tai reiškia atsižvelgti į konkrečius poreikius, gerbti interlyčio vaiko ar paauglio tempą ir veikti taip, kad mokykla būtų saugi vieta.

3.3. Rekomendacijos švietimo specialistams

Mokyklos nėra neutralios erdvės. Jos atkartoja visuomenėje vyraujančias išankstines nuostatas, veikiančias vaikus ir paauglius svarbiais jų raidos etapais. Mokykloje vaikai išmoksta atpažinti visuomenės kodus: kokie kūnai egzistuoja, kokios tapatybės įvardijamos, kokios patirtys laikomos normaliomis, o kokios – išimtimis. Todėl interlyčių mokinių palaikymas prasideda ne vien tada, kai pranešama diagnozė, iškyla konkreti su kūnų įvairove susijusi situacija ar kas nors atskleidžia šią informaciją apie save. Jis prasideda gerokai anksčiau – nuo to, kaip mokykla ir jos specialistai kalba apie kūnus, biologinę ir socialinę lytį, intymumą bei kūnų įvairovę.

Už saugios ugdymo aplinkos kūrimą atsako **visa mokykla**. Šį darbą turi inicijuoti **mokykla, jos vadovybė**, mokytojai ir pagalbos specialistai, tačiau jį gali praturtinti **šeimų bei draugų tinklų palaikymas, pačių interlyčių žmonių** dalyvavimas, kai jie to nori ir gali, taip pat **specializuotų organizacijų** ar grupių pagalba. Institucijos pareiga užtikrinti saugią erdvę išlieka, tačiau ji įgyvendinama geriau, kai remiamasi įsiklausymu, bendradarbiavimu ir įvairių žinių pripažinimu.

Mokyklai nereikia nuo pirmos dienos turėti visų atsakymų. Tačiau ji turi pripažinti, kad kūnų įvairovė egzistuoja ir gali būti jos bendruomenėje, net jei niekas jos neįvardijo. Saugią aplinką kurti privalo pati mokykla, peržiūrėdama praktikas, medžiagą, kalbą ir nusistovėjusius santykius. Reikia nelaukti konkretaus interlyčio žmogaus prašymo, o numatyti poreikius ir kurti mokyklos kultūrą, kurioje interlytiškumo įvairovė nebūtų laikoma išimtimi,

problema ar priežastimi viešai atskleisti žmogaus tapatybę.

Aplinkos, kurioje kalbama apie kūnų įvairovę, kūrimas

Tinkamai palaikanti mokykla pradeda kalbėti apie kūnų įvairovę nelaukdama, kol interlytis žmogus taps matomas. Ji peržiūri mokymo medžiagą, pavyzdžius, erdves, architektūrą, taisykles ir nutylimas ugdymo turinio temas. 7 lentelėje pateikiami pasiūlymai, padedantys įtraukti kūnų įvairovę į mokyklos gyvenimą.

7 lentelė. Pasiūlymai, kaip įtraukti kūnų įvairovę į mokyklos gyvenimą

Ką mokyklos gali daryti	Ko reikėtų vengti
Įtraukti kūnų įvairovę į mokymo medžiagą.	Pateikti tik du standartizuotus, priešingus ir vienas kitą papildančius kūno tipus.
Kalbant apie vyrus, moteris ir nebinarinės lytinės tapatybės žmones, įtraukti kūnų įvairovę. Aiškinti, kad nėra vieno būdo būti vyru, moterimi ar nebinarinės tapatybės žmogumi ir kad kūnai bei lyties požymiai gali būti įvairūs.	Manyti, kad visi vyrai ir moterys turi konkrečius lytinius organus bei kitus lyties požymius. Ignoruoti interlyčių ir lyčių įvairovei priklausančių žmonių egzistavimą.
Parodyti, kad visi kūnai gražūs, orūs ir gali egzistuoti.	Tam tikrus kūnus ar tapatybes laikyti išimtimis ir nukrypimais, kuriuos reikia paaiškinti.
Laikyti savaime suprantama, kad interlyčių žmonių yra visose mokyklose. Inicijuoti interlytiškumo įtraukimą į ugdymo turinį, mokyti pedagogus, aptarti temą su šeimomis ir kitomis priemonėmis įtraukti visas kūno variacijas.	Prieš veikiant laukti, kol interlytis žmogus taps matomas ar patirs diskriminaciją.

Kai mokymo turinyje kūnai pristatomi taip, tarsi egzistuotų tik dvi vienalytės ir priešingos galimybės, daugelis patirčių lieka už to, ką galima įsivaizduoti, ribų. Įtraukti kūnų įvairovę į ugdymo turinį reiškia išplėsti požiūrį į žmogaus įvairovės, kūnų ir lytiškumo mokymą. Taip išvengiama interlyčio vaiko ar paauglio pavertimo pamokos tema.

Aptarus 7 lentelėje pateiktus pasiūlymus, kaip įtraukti kūnų įvairovę mokyklose, toliau 8 lentelėje lyginami tradiciniai, dvinariu biologinės lyties skirstymu bei kūnų įvairove grindžiami modeliai. Palyginimas parodo, kad įtraukiant kūnų įvairovę reikia iš naujo apmąstyti, kaip aiškinami kūnas, biologinė lytis, dauginimasis ir socialinė lytis, taip pat kasdien naudojamas iliustracijas ir pavyzdžius.

8 lentelė. Dvinariu biologinės lyties skirstymu ir kūnų įvairove grindžiamų ugdymo modelių palyginimas

Klausimai	Tradicinis ugdymo modelis, grindžiamas dvinariu biologinės lyties skirstymu	Kūnų įvairove grindžiamas ugdymo modelis
Kaip aiškinama biologinė lytis	Mokoma, kad yra tik dvi biologinės lytys – vyriškoji ir moteriškoji, apibrėžiamos chromosomų, hormonų pusiausvyros, lytinių liaukų ir išorinių lytinių organų atitikimu (moteriškajai: XX, daugiau estrogenų nei testosterono, kiaušidės, gimda ir vulva; vyriškajai: XY, daugiau testosterono nei estrogenų, sėklidės ir varpa).	Aiškinama, kad biologinė lytis – požymių (chromosomų, lytinių liaukų, hormonų ir lytinių organų) visuma, kurios deriniai ir pasiskirstymas populiacijoje įvairūs. Nėra vienos išorinės lytinių organų formos; gali būti mišrios lytinės liaukos, turinčios kiaušidžių ir sėklidžių audinio, hormonų pusiausvyra gali skirtis, o chromosomų deriniai apima ir XXY ar Y chromosomą turinčias moteris.
Lytinių organų vaizdavimas	Piešiamos vienodos, standartizuotos formos ir dydžio vulvos bei varpos.	Iliustracijose vaizduojama tikroji ne tik interlyčių, bet ir endolyčių žmonių lytinių organų įvairovė.
Galimybė daugintis	Dauginimasis pateikiamas kaip sveiko kūno paskirtis. Daroma prielaida, kad visi žmonės heteroseksualūs, endolyčiai ir cislyčiai.	Aiškinama, kad dauginimasis – viena iš galimų funkcijų ir ne visada vyksta tarp cislyčių vyrų bei moterų. Šeimos nebūtinai biologinės ar susijusios su reprodukcija: šeimos kūrimas – abipusiu rūpinimusi grindžiamas ryšys.
Vartojama kalba	Endolyčiai kūnai vadinami „normaliais“, o interlyčiai – „nenormaliais“, „dviprasmiškais“ ar „patologiškais“.	Interlyčiams ir endolyčiams kūnams apibūdinti vartojamos tokios sąvokos kaip „kūno variacijos“. Atvirai įvardijamas interlytiškumas ir kūnų įvairovė.

8 lentelės tęsinys

Klausimai	Tradicinis ugdymo modelis, grindžiamas dvinariu biologinės lyties skirstymu	Kūnų įvairove grindžiamas ugdymo modelis
Skirtumų pristatymas	Skirtumai pristatomi kaip žmogaus kūno „biologinės raidos klaidos“.	Skirtumai pateikiami kaip žmogaus kūno variacijos, sudarančios įvairovės dalį.
Ryšys su tapatybe	Daroma prielaida, kad yra dvi lytinės tapatybės – vyro ir moters, kiekviena atitinkanti vieną kūno tipą – vyriškąją arba moteriškąją biologinę lytį.	Aiškinama, kad lytinių tapatybių yra įvairių, o kūnas nenulemia tapatybės. Du žmonės, turintys skirtingus lyties požymius, gali turėti tą pačią lytinę tapatybę, o du žmonės, turintys vienodus požymius, – skirtingas tapatybes.
Ugdymo modelio poveikis	Mokiniai perima dvinario skirstymo sampratą ir cislyčių, endolyčių, heteroseksualių žmonių reprodukciją pabrėžiantį kūno modelį. Perteikiamas supaprastintas biologijos supratimas.	Mokiniai ugdo kritinį mąstymą ir žmogaus teisių apsaugos supratimą, mokosi gerbti įvairovę bei supranta žmogaus kūno biologijos sudėtingumą.

Siekiama sukurti ugdymo aplinką, kurioje visi mokiniai jaustųsi įtraukti, nepriklausomai nuo kūnų įvairovės. Žmonės skiriasi daugybe požymių, patirčių ir tapatybių, todėl iš tiesų įtrauki ugdymo aplinka turi pripažinti, kad šių skirtumų mokyklos bendruomenėje yra, nesvarbu, ar jie atvirai matomi. Interlytiškumo įvairovės supratimas turi būti šio požiūrio dalis. Tačiau dėmesio sutelkimas į konkrečias interlyčių žmonių patirtis nėra vienintelis būdas didinti matomumą. Informacija apie savo kūną, ypač interlyčių vaikų ir paauglių atveju, yra jautri. Pasklidusi už pirminio konteksto ribų

ji gali sukelti nereikalingą tapatybės atskleidimą, gandus, įkyrius klausimus ar agresiją. Todėl konfidencialumas yra esminis ir beveik svarbesnis už bet kurią kitą priemonę.

Švietimas gali plėsti arba siaurinti vaizduotę. Jis gali įtvirtinti mintį, kad vieni kūnai ir tapatybės yra normalūs, o kitus reikia paaiškinti. Arba gali parodyti daug artimesnę tikrovei padėtį: kūnų įvairovė yra gyvenimo dalis. Kiekvieno teisė į privatumą, pagarbą ir nediskriminavimą turi būti laikoma savaime suprantama.

Mokymasis ir konsultacijų paieška

Mokyklos atsako už įtraukios, saugios ir nediskriminuojančios aplinkos kūrimą. Ši pareiga taip pat apima visų ugdymo pakopų pedagogų mokymus apie kūnų įvairovę, interlyčių žmonių patirtis ir lyčių įvairovę. Mokymai neturi priklausyti vien nuo mokytojo, klasės vadovo ar pagalbos specialisto asmeninio noro. Asmeninė iniciatyva svarbi, tačiau jai reikia institucinio palaikymo. Jei specialistas nori mokytis šia tema, mokykla turėtų skirti laiko, išteklių, medžiagos, sudaryti sąlygas koordinuoti darbą ir dalyvauti specializuotuose mokymuose. Įtrauktis negali remtis tik pavienių žmonių atsidavimu. Ypač fizinio ugdymo ir sporto specialistams reikia specialių žinių apie kūnų įvairovę.

Priežastis mokyti pedagogus ir kitus švietimo specialistus paprasta. Interlytiškumas yra žmogaus įvairovės dalis ir gali būti bet kurioje mokykloje, nesvarbu, ar apie tai žinoma. Mokymai šioje srityje nėra pasirengimas išimtiniam atvejui – jie gerina mokyklos gebėjimą palaikyti tikrovę, kuri jau yra jos gyvenimo dalis.

Mokyklos gali ieškoti mokymų ir konsultacijų besiremdamos

patikima medžiaga, besikreipdamos į interlyčių žmonių teisių organizacijas, lygybės užtikrinimo tarnybas, specialistus ar besinaudodamos europiniais ištekliais. Mokymasis apima ir naujas sąvokas, ir nuostatų keitimą. Taip pat reikia peržiūrėti medžiagą bei pavyzdžius, vartojamą kalbą, mokyklos erdves, taisykles ir sprendimų priėmimą, kad kūnų įvairovė būtų vertinama oriai.

Mokantis dažnai tenka suprasti, kad nežinome visko ir kad tai priimtina. Kartais gera profesinė praktika prasideda nuo savo ribų pripažinimo, pagalbos paieškos ir atsisakymo improvizuoti klausimais, veikiančiais vaiko ar paauglio ir jo šeimos gyvenimą. Kilus abejonių dėl konkrečios situacijos, patartina kreiptis į interlyčių žmonių grupių pagalbos tarnybas ar specializuotas viešąsias paslaugas. Konsultuojantis visada būtina saugoti interlyčio vaiko ar paauglio bei jo šeimos tapatybę bei duomenis.

Jokia mokykla neturėtų tikėtis, kad interlytis vaikas, paauglys ar jo šeimos nariai mokys pedagogus. Mokytis privalo institucija ir joje dirbantys specialistai. Kartu bet kurios priemonės sėkmė priklauso nuo bendro ir koordinuoto darbo: mokykla turi aktyviai išklausyti mokinius bei šeimas ir kurti aplinką, kurioje kiekvienam be išimties būtų užtikrinta teisė būti, mokytis ir dalytis. Todėl patartina mokymus ar informaciją apie kūnų įvairovę ir interlyčių žmonių patirtis siūlyti ir mokyklos bendruomenei. Daug šeimų nėra susipažinusios su lyties požymių raidos įvairove. Mokyklai ėmusis iniciatyvos ir įtraukus šią temą į šeimoms skirtas veiklas, visa bendruomenė gali judėti ta pačia kryptimi.

Konfidencialumo saugojimas

Jei šeima, vaikas ar paauglys dalijasi informacija apie savo kūną, medicininę istoriją, tapatybę ar savęs įvardijimą, mokykla turi laikyti ją intymia ir privačia. Tai jautri informacija, todėl konfidencialumas būtinas. Ji neturi sklisti per pokalbius koridoriuose, darbuotojų susirinkimuose ar neformaliuose būreliuose.

Dažniausiai pedagogams nereikia žinoti visų detalių. Pakanka, kad vienas ar du patikimi kontaktiniai asmenys turėtų kasdieniam palaikymui mokykloje reikalingą informaciją. Visada reikia klausti: ką šiam žmogui būtina žinoti, kad jis galėtų tinkamai pasirūpinti? Konfidencialumas nėra mandagumo gestas – tai etinė pareiga ir mokyklos saugumo sąlyga.

Taip pat svarbu susitarti, kaip informacija bus fiksuojama, kur saugoma, kas galės ją pasiekti ir kaip bus išvengta nereikalingo dalijimosi keičiantis klasei, klasės vadovui ar mokyklai. Privatumui saugoti reikia aiškių praktikų, o ne vien pavienių žmonių geros valios.

Klausti apie poreikius, o ne iš smalsumo

Mokytojams ir kitiems švietimo specialistams nereikia žinoti vaiko ar paauglio lytinių organų, chromosomų, operacijų, diagnozių ar medicininės istorijos detalių, jei ši informacija neatlieka konkrečios ugdymo ar rūpinimosi funkcijos. Smalsumo paskatinti klausimai gali pažeisti privatumą. Palaikantys klausimai sutelkiami į tai, ko žmogui reikia, kad jis būtų saugus, dalyvautų

mokyklos gyvenime ir jaustų pagarbą.

Kai įmanoma, tokius klausimus turėtų užduoti tik su šeima ir interlyčiu vaiku ar paaugliu suderintas kontaktinis asmuo, ramioje erdvėje ir visomis priemonėmis saugant konfidencialumą. 9 lentelėje pateikiami klausimų pavyzdžiai, padedantys palaikančiai kalbėtis, gerbiant vaiko ar paauglio privatumą ir autonomiją.

9 lentelė. Galimi klausimai, padedantys palaikyti interlytį vaiką ar paauglį mokykloje

Galimi klausimai, padedantys palaikyti interlytį vaiką ar paauglį mokykloje
Kaip interlytis vaikas ar paauglys nori dalyvauti priimant šiuos sprendimus?
Ko šiam žmogui reikia, kad mokykloje jaustųsi saugus?
Ar yra konkrečių poreikių dėl tualetų, persirengimo kambarių, fizinio ugdymo ar mokyklos išvykų?
Kaip vaikas ir šeima norėtų reaguoti, jei kiltų klausimų?

Interlyčių vaikų ir paauglių išklausymas

Nustatydamos poreikius mokyklos turi išklausyti ir interlyčius vaikus bei paauglius, ir jų šeimas. Vaikų dalyvavimas gali būti laipsniškas, pritaikytas amžiui bei aplinkybėms, tačiau jis turi vykti. Mokykla gali klausti, ko žmogui reikia, kas jį neramina, kuo jis nenori dalytis, su kuo jaučiasi saugus ir kokia pagalba būtų naudinga. Kalbantis svarbu nespausti jo kalbėti ir neprašyti aiškinti savo kūno, tapatybės ar gyvenimo istorijos. Normalu, kad kai kuriomis temomis jis dar nežino, ką pasakyti, arba jos tebėra neaiškios ir kelia abejonių. Kiekvienas interlytis žmogus savo

tikrovės supratimo kelią nueis savaip ir savo tempu. Suaugusieji turi saugoti erdvę, leidžiančią tai daryti.

Į vaikų poreikius orientuota mokykla išklauso ir palaiko neatimdama jų balso. Įsiklausymas, atsargūs klausimai, pritaikyta kalba ir pagarba asmeniniam tempui leidžia dalyvauti nesijaučiant tardomam, tikrinamam ar išviešintam. Mokykla neturėtų perleisti vaikų ar paauglių poreikių aiškinimo kitiems suaugusiesiems. Šeimos, mokyklos pagalbos specialistai, mokytojai ir išorės komandos gali suteikti svarbios informacijos, tačiau nepakeičia pačių vaikų ir paauglių balso.

Viešo tapatybės atskleidimo vengimas

Mokyklos dažnai stengiasi ir nori veikti tinkamai, tačiau galiausiai viešai atskleidžia žmogaus, kuriuo ketino pasirūpinti, tapatybę. Taip gali nutikti, kai veikla apie interlytiškumą organizuojama dėl mokykloje esančio interlyčio mokinio, kai jo prašoma papasakoti patirtį, jo atvejis pateikiamas kaip pavyzdys arba manoma, kad jis nori būti matomas. Matomumas teigiamas tik tada, kai jį inicijuoja pats žmogus. **Niekas neturi tapti mokymosi priemone be savo sutikimo.**

Patirtį ir tapatybę pripažįstanti mokykla kūnų bei lyčių įvairovę aptaria plačiai, tiksliai ir pagarbiai, neišskirdama konkretaus žmogaus. Apie kūnų įvairovę, teises, privatumą, pagarbą ir tapatybes galima kalbėti nepaverčiant konkretaus asmens gyvenimo įgūdžių ugdymo turiniu. Tai taip pat tinkama proga bendradarbiauti ir konsultuotis su interlyčių žmonių organizacijomis ar asociacijomis.

Pokyčių palaikymas išsaugant pasitikėjimą

Ugdymo pakopos, klasės, klasės vadovo ar mokyklos keitimas yra svarbūs, dėmesio reikalaujantys momentai. Tuomet gali pasimesti svarbi informacija, būti pasidalyta daugiau, nei būtina, ar nutrūkti gerai veikęs pasitikėjimo ryšys. Perėjimas į naują ugdymo pakopą gali suteikti progą peržiūrėti palaikymą, atnaujinti susitarimus ir stiprinti žmogaus autonomiją. Taip pat reikia atsižvelgti į galinčias grįžti ankstesnes baimes: mokyklinės aplinkos keitimas neturi reikšti didesnio viešo tapatybės atskleidimo, įkyrių klausimų ar spaudimo kalbėti intymiomis temomis.

Sklandus aplinkos keitimas reiškia, kad kartu su interlyčiu vaiku ar paaugliu ir jo šeima nusprendžiama, ką kiekvienam būtina žinoti, kad galėtų geriau palaikyti. Ne visada reikia visą informaciją perduoti visiems naujame etape dalyvaujantiems suaugusiesiems. Dažnai tik kontaktiniam asmeniui ar asmenims reikia žinoti tai, kas būtina pagalbai.

Perėjimas į kitą etapą ne visada sutampa su pasirengimu kalbėti bet kuria intymia tema. Net vyresni vaikai ir paaugliai turi teisę į pagarbą savo tempui, privatumui, vardui bei įvardžiams ir turėtų aktyviai dalyvauti juos veikiančiuose sprendimuose.

Reagavimas į pašaipas, gandus ir diskriminaciją

Diskriminacija gali pasireikšti įžeidimais, mikroagresijomis, patyčiomis, juokeliais, gandais, netinkamais klausimais, atskirtimi, privačios informacijos skleidimu, sąmoningu neteisingu vardo ar įvardžių vartojimu arba žmogaus savęs įvardijimo nepripažinimu.

Ji gali būti ir subtilesnė: kai sumenkinamas įvykis, nukentėjusio žmogaus prašoma aiškinti ir mokyti kitus arba liepiama pakęsti patiriamą situaciją.

Daugelis LGBTQI+ paauglių, įskaitant dalį interlyčių paauglių, patyrė pašaipas, gandus ar nepatogius klausimus, o aplinkiniai suaugusieji įvykį sumenkino arba ignoravo. Toks žalos menkinimas gali perteikti mintį, kad jų patirtys nesvarbios arba kad jie turi priprasti kentėti. Todėl susidūrę su patyčiomis ir mikroagresijomis mokytojai bei kiti mokyklos darbuotojai turi veikti greitai, rūpestingai ir aiškiai. 10 lentelėje taip pat pateikiamos gairės, kaip atpažinti tokias situacijas, apsaugoti vaiką ir reaguoti.

Galimi veiksmai įvykus išankstinėmis nuostatomis grindžiamam incidentui:

1. Apsaugoti nukentėjusį žmogų ir jo privatumą.
2. Sustabdyti netinkamą ar smurtinį elgesį.
3. Jei būtina dirbti su grupe, tai daryti neatskleidžiant interlyčio žmogaus tapatybės ir nepaverčiant jo istorijos diskusijų objektu.
4. Prireikus taikyti kovos su patyčiomis algoritmą ir peržiūrėti sąlygas, leidusias situacijai susidaryti.
5. Reakcija neturi apsiriboti vieno incidento išsprendimu. Ji turi padėti keisti aplinką, kurioje jis tapo įmanomas.

Rūpestingai veikti reiškia nepaversti situacijos proga viešai atskleisti žmogaus tapatybę. Taip pat reikia rimtai vertinti žalą, apsaugoti ją patyrusį asmenį ir aiškiai pasakyti, kad dėl kūno, seksualinės orientacijos, tapatybės ar saviraiškos niekas negali tapti pašaipų, gandų ar kišimosi į privatumą taikiniu.

10 lentelė. Išankstinėmis nuostatomis grindžiamų patyčių ir smurto atpažinimas, apsauga ir reagavimas

Atpažinti	Apsaugoti	Veikti
Įžeidimai, juokeliai ar gandai apie kūnų įvairovę arba lyties raišką.	Saugoti nukentėjusį žmogų ir jo privatumą.	Greitai sustabdyti netinkamą ar smurtinį elgesį.
Įkyrūs klausimai apie lyties požymius.	Nepaversti interlyčio žmogaus diskusijų objektu.	Prireikus taikyti mokyklos nustatytas tvarkas.
Sąmoningai neteisingas vardo ar įvardžių vartojimas.	Užtikrinti, kad atsakas dar labiau neišviešintų žmogaus tapatybės.	Peržiūrėti situacijai atsirasti leidusias sąlygas.
Įvykio sumenkinimas.	Užtikrinti, kad žmogus jaustųsi išklausytas ir apsaugotas.	Keisti aplinką, o ne tik spręsti konkretų incidentą.

Konkrečių poreikių atliepimas be išankstinių prielaidų

Kai kuriems interlyčiams vaikams ir paaugliams mokykloje gali reikėti konkrečių pritaikymų, kitiems – ne. Nereikia iš anksto manyti, kad interlytis žmogus turės sunkumų tualetuose, persirengimo kambariuose, fizinio ugdymo pamokose ar išvykose. Tačiau nereikia ir nusigręžti: žinome, kad tokios situacijos kai kuriems kelia drovumą ar diskomfortą, nes gali tekti parodyti kūną

arba rinktis berniukų ar mergaičių grupę. Tokiose situacijose kiti mokiniai taip pat gali užduoti žeidžiančius klausimus, šaipytis ar fiziškai tyčiotis. Ne visada sprendimas yra visais atvejais panaikinti grupių atskyrimą – svarbiausia lankstumas. Kai kurie žmonės jaučiasi daug saugiau, galėdami naudotis atskiru privačiu dušu ar pasirinkti grupę, su kuria dalyvaus veikloje, nakvos išvykoje ar bus kitomis aplinkybėmis, nepriklausomai nuo savo lytinės tapatybės.

Erdvių ir veiklų pritaikymas kūnų įvairovei labai padeda ir interlyčiams vaikams ar paaugliams, ir jų mokykloms bei šeimoms. Daug vaikų ir suaugusiųjų dėl lyties raiškos ar kūno išvaizdos jaučia diskomfortą arba patiria patyčias, nesvarbu, ar jie interlyčiai. Lankstumas tokiose situacijose ir ugdymas, kuriame kūnų įvairovė vertinama bei laikoma savaime suprantama, veiksmingiausiai padeda užkirsti kelią patyčioms, mažinti sunkias emocijas ir užtikrinti sveiką atmosferą.

Svarbios strategijos – susitarti dėl patikimo suaugusio kontaktinio asmens, konfidencialumo plano, įtraukios architektūros, atsakymų į galimus klausimus ir konkrečių privatumo priemonių tam tikrose erdvėse. Pritaikymai turi atliepti konkrečius poreikius, o ne vien prielaidas. Toks požiūris leidžia interlyčiams vaikams ir paaugliams dalyvauti juos veikiančiuose sprendimuose bei įgyvendinti kūno autonomijos ir apsisprendimo teisę. Praktiškai apsisprendimas reiškia galėti pasirinkti, kaip norima, kad su tavimi elgtųsi, ir kaip dalyvauti bendrose veiklose. Pritaikymai turi saugoti neišskirdami žmogaus ir padėti dalyvauti mokykloje nepaverčiant kūno skirtumų ugdymo patirties centru.

Baigiamosios pastabos

Palaikant interlyčius vaikus ir paauglius reikia laikytis požiūrio, kuris:

- Pripažįsta visus kūnus vertingais ir oriais.
- Rūpinimąsi supranta kaip išklausymą, apsaugą ir palaikymą.
- Saugo privatumą kaip teisę, o ne tylėjimo formą.
- Sprendimus priima skirdamas laiko, turėdamas informacijos ir, kai įmanoma, įtraukdamas vaikus bei paauglius.

Šeimos ir mokyklos gali būti itin palaikančios erdvės, kuriose skirtumai suprantami kaip gyvenimo dalis. Kad jos iš tiesų palaikytų, reikia išklausyti nesikišant į privatumą, saugoti gerbiant augančią autonomiją ir jautriai padėti nesprendžiant visko vien iš suaugusiųjų perspektyvos.

Tikslas – ne padėti interlyčiams vaikams ir paaugliams geriau prisitaikyti prie siauro, dvinariu skirstymu grindžiamo pasaulio. Užduotis – išplėsti pasaulį, kad jų kūnai, tapatybės, balsai ir gyvenimai galėtų oriai jame būti.

4 Žmogaus teisės ir teisinė sistema

Praktinės šio skyriaus rekomendacijos grindžiamos žmogaus teisių sistemomis ir teisės normomis, egzistuojančiomis tarptautiniu ir europiniu lygmeniu. Jos padeda paaiškinti, kodėl šios palaikymo formos remiasi žmogaus teisėmis ir yra įtrauktos į įvairius dokumentus, ypač saugančius vaikus bei paauglius.

Kaip jau aptarta, vien geros valios nepakanka interlyčių žmonių teisių pripažinimo pažangai. Ji pasiekta nuosekliu interlyčių žmonių teisių aktyvistų, organizacijų ir bendruomenių darbu daugelyje šalių. Šie judėjimai įvardijo be sutikimo atliekamų medicininių intervencijų žalą, kvestionavo slaptumo ir stigmos kultūrą, kūrė žinias savais žodžiais ir reikalavo pripažinti interlyčius žmones teisių turėtojais. Per pastaruosius dešimtmečius tarptautiniu mastu sustiprėjęs judėjimas leido patiems interlyčiams žmonėms vadovauti žinių kūrimui, palaikymo tinklų steigimui ir politinei žmogaus teisių advokacijai (Lukomnik et al., 2024).

Svarbūs etapai – pirmosios interlyčių žmonių organizacijos

XX a. dešimtajame dešimtmetyje, trečiajame Tarptautiniame interlyčių žmonių forume priimta Maltos deklaracija (2013), OII Europe veikla, 2015 m. Maltos įstatymas, draudžiantis be sutikimo atlikti nebūtinas medicinines intervencijas į lyties požymius (Government of Malta, 2015), Džokjakartos principai +10 (2017) ir vis dažnesnis interlyčių žmonių teisių įtraukimas į Europos Tarybos rekomendacijas bei nacionalinius ir regioninius įstatymus bei politiką (Council of Europe, 2025). Per pastaruosius dešimtmečius interlyčių žmonių teisių judėjimas tapo įvairiu ir augančiu tarptautiniu tinklu, kurio organizacijų yra visuose žemynuose, o politinius ir socialinius prioritetus vis dažniau nustato patys interlyčiai žmonės (Lukomnik et al., 2024).

Šio skyriaus tikslas nėra pateikti išsamų teisės aiškinimą ar pakeisti individualią teisinę konsultaciją. Siekiama aiškiai ir suprantamai apžvelgti pagrindinius interlyčiams žmonėms taikomus teisių apsaugos lygmenis ir padėti šeimoms, mokykloms bei specialistams nustatyti, kokios teisės aktualios ir kokiais dokumentais galima remtis prašant palaikymo, pokyčių ar apsaugos priemonių. Aptariami du lygmenys:

- Tarptautinė žmogaus teisių sistema.
- Europinė sistema.

Šiose sistemose įvairūs dokumentai atlieka skirtingas funkcijas ir gali būti suprantami kaip kelias nuo bendriausių iki konkrečiausių nuostatų:

- Jungtinės Tautos nustato tarptautinius žmogaus teisių principus.
- Europos Taryba sukonkretina šiuos principus valstybėms skirtose rekomendacijose.
- Europos Sąjunga rengia viešosios politikos strategijas, nustato prioritetus ir koordinuoja šalių veiklą.
- Valstybės kuria teisės aktus ir užtikrina konkretų įgyvendinimą.

Ne visi šie dokumentai turi vienodą teisinę galią. Vieni yra privalomi teisės aktai, kiti – rekomendacijos, strategijos, aiškinamieji principai ar viešosios politikos gairės. Vis dėlto visi jie gali padėti orientuoti gerąją praktiką, pagrįsti apsaugos priemones ir reikalauti, kad pripažintos teisės veiktų kasdienybėje.

4.1. Tarptautinė žmogaus teisių sistema

Kodėl tai svarbu?

Interlyčius žmones saugo tokios pačios žmogaus teisės kaip ir visus kitus. Svarbu užtikrinti, kad bendros teisės būtų visapusiškai taikomos žmonėms, turintiems lyties požymių variacijų, atsižvelgiant į konkrečias jų galimos diskriminacijos, tapatybės atskleidimo, stigmos ir kūno autonomijos pažeidimo formas. Tai

nereiškia „ypatingų“ ar „atskirų“ teisių kūrimo.

Pastaraisiais dešimtmečiais tarptautinės institucijos pabrėžė būtinybę ypač saugoti interlyčius vaikus ir paauglius nuo diskriminacijos, stigmos, privatumo pažeidimų ir nebūtinų medicininių intervencijų be jų sutikimo. Ši tarptautinė sistema suteikia bendrą pagrindą saugiai, pagarbiai ir įtraukiai aplinkai visose jų gyvenimo srityse – šeimoje, mokykloje, laisvalaikio erdvėse ir sveikatos priežiūroje – kurti.

Pagrindinės interlyčių vaikų ir paauglių teisės

Šiame poskyryje pristatomi pagrindiniai interlyčius vaikus ir paauglius saugantys tarptautiniai žmogaus teisių dokumentai. Apžvelgiamos Vaiko teisių konvencijoje įtvirtintos teisės, Jungtinių Tautų žmogaus teisių institucijų rekomendacijos dėl interlyčių žmonių ir Džokjakartos principų +10 aiškinamosios gairės.

Vaiko teisių konvencija (1989)

Interlyčių vaikų ir paauglių teisės pirmiausia kyla iš Vaiko teisių konvencijos (1989) – pagrindinio tarptautinio vaikų apsaugos dokumento, nustatančio bendruosius visų teisių aiškinimo principus. Pagrindiniai jos principai:

- Geriausi vaiko interesai.
- Vaikų ir paauglių teisė reikšti nuomonę ir būti išklausytiems visais juos liečiančiais klausimais.
- Teisė į privatumą.

- Teisė į sveikatą.
- Teisė į mokslą.
- Apsauga nuo bet kokios rūšies diskriminacijos.

Šie principai saugo interlyčių vaikų ir paauglių orumą, įpareigoja išklausyti jų balsą, užtikrinti gerovę ir apsaugą. Jie taip pat padeda išskirti kelias ypač svarbias teisių apsaugos sritis. Jas pristatome kaip teises, nes, nors Konvencijoje jos nėra tiesiogiai suformuluotos būtent taip, vėlesnės rekomendacijos, ataskaitos ir tarptautiniai žmogaus teisių standartai jas išplėtojo ir paaiškino, kaip vaikų teisės turi būti saugomos praktiškai.

Teisė į kūno neliečiamumą, asmens autonomiją ir privatumą

Kiekvienas vaikas ir paauglys turi teisę į pagarbą savo kūnui ir pagal amžių bei brandą dalyvauti sprendimuose, veikiančiuose jo sveikatą, gerovę ir privatumą.

Šis principas reiškia, kad sprendžiant dėl medicininių intervencijų pirmenybė turi būti teikiama geriausiems vaiko interesams ir kiek įmanoma gerbiamas jo gebėjimas dalyvauti sprendimuose, kurie turės ilgalaikį poveikį jo gyvenimui. Taip pat būtina pripažinti teisę į orumą ir privatumą. Informacija apie kūną, medicininę istoriją, lyties požymius ar savęs įvardijimą priklauso pačiam žmogui. Todėl jis turi galėti palaipsniui ir su pagalba nuspręsti, kaip, kada ir su kuo ja dalytis.

Mokykloje nė vienas interlytis vaikas ar paauglys neturi būti verčiamas atskleisti intymią ar jautrią informaciją, kad gautų palaikymą, rūpestį ar mokyklos gyvenimą lengvinančius pritaikymus. Mokykla turi ieškoti pagalbos ir aplinkos pritaikymo būdų, visada gerbdama konfidencialumą, privatumą ir orumą.

Teisė į tapatybę ir asmens raidą

Interlyčiai žmonės turi teisę laisvai plėtoti savo tapatybę, nepatirdami spaudimo prisitaikyti prie griežtų visuomenės lūkesčių, susijusių su biologine ar socialine lytimi. Pagarba kūnų įvairovei yra esminė sveikos vaikų ir paauglių raidos dalis.

Teisė į lygybę ir nediskriminavimą

Dėl lyties požymių niekas neturi patirti diskriminacijos, atskirties, patyčių ar nevienodo elgesio. Ši teisė taikoma visose gyvenimo srityse, įskaitant švietimą, sveikatos priežiūrą, sportą, laisvalaikio erdves ir socialinius santykius.

Teisė į sveikatą

Kiekvienas turi teisę į kokybišką sveikatos priežiūrą, grindžiamą mokslo įrodymais, pagarba žmogaus teisėms ir visapusiška gerove. Šeimos turi teisę gauti aiškią, tikslią ir suprantamą informaciją, leidžiančią priimti informuotus sprendimus ir tinkamai palaikyti vaikus. Jos taip pat turi teisę į laiką situacijai suprasti, galimybėms įvertinti, klausimams užduoti, kitai nuomonei gauti ir pagalbos ištekliams pasiekti, įskaitant, jei pageidauja, ryšį su interlyčių žmonių ir šeimų asociacijomis.

Teisė į mokslą

Interlyčiai vaikai ir paaugliai turi teisę augti saugioje, įtraukioje ir nediskriminuojančioje ugdymo aplinkoje. Mokyklos atlieka svarbiausią vaidmenį užkertant kelią patyčioms, skatinant pagarbą įvairovei ir saugant mokinių emocinę gerovę. Ši teisė taip pat apima ugdymą, kuris pagarbiai ir remdamasis įrodymais pripažįsta žmogaus įvairovę, įskaitant lyties požymių įvairovę.

Teisė dalyvauti

Interlyčiai vaikai ir paaugliai turi teisę reikšti nuomonę ir būti išklausyti visais juos liečiančiais klausimais. Tai apima pagal amžių ir supratimą pritaikytos informacijos gavimą, laipsnišką dalyvavimą priimant sprendimus ir atsižvelgimą į jų nuomonę pagal brandą bei gebėjimus. Jų balso išklausymas ir gerbimas būtinas autonomijai, gerovei ir visapusiškai raidai skatinti.

Greta Vaiko teisių konvencijos Jungtinių Tautų institucijos parengė pastabas, ataskaitas ir rekomendacijas, padedančias tiksliau nusakyti šių teisių taikymą interlyčiams žmonėms.

Jungtinių Tautų rekomendacijos dėl interlyčių žmonių teisių

Kelios Jungtinių Tautų institucijos ir komitetai išreiškė susirūpinimą diskriminacija bei teisių pažeidimais, vis dar veikiančiais daugelį interlyčių žmonių įvairiose pasaulio vietose.

Remdamasis šiomis pastabomis, **Jungtinių Tautų vyriausiojo žmogaus teisių komisaro biuras (2025)** paskelbė ataskaitą apie interlyčius asmenis (A/HRC/60/50), kurioje pateikiamos rekomendacijos valstybėms. Jos nėra privalomi teisės aktai griežtąja prasme, tačiau yra svarbūs tarptautiniai žmogaus teisių standartai. Jos orientuoja žmogaus teisių įsipareigojimus prisiėmusias šalis ir naudojamos vertinant, ar šios teisės tinkamai saugomos.

Pagrindinės rekomendacijos:

- Saugoti interlyčių vaikų ir paauglių kūno neliečiamumą.
- Užtikrinti interlyčiams žmonėms ir jų šeimoms prieinamą, žmogaus teisėmis grindžiamą informaciją.
- Vengti negrįžtamų medicininių intervencijų, kurias galima atidėti, kol žmogus galės dalyvauti sprendimų priėmime.
- Teikti tinkamą psichosocialinę pagalbą.
- Kovoti su diskriminacija, stigma ir socialine atskirtimi.
- Skatinti pagarbą lyties požymių įvairovei.

Šios rekomendacijos atspindi augantį sutarimą, kad priimant bet kokį interlyčius žmones veikiantį sprendimą svarbiausia turi būti jų gerovė, autonomija ir teisės.

Džokjakartos principai +10

Greta institucinių sistemų egzistuoja **žmogaus teisių ekspertų** parengti **aiškinamieji principai**. Tarp jų išsiskiria Džokjakartos principai. Nors jie nėra tarptautinė sutartis ar privaloma norma, **Džokjakartos principai ir jų papildymas** (Džokjakarta +10) tapo

vienomis iš plačiausiai naudojamų tarptautinių gairių aiškinant žmogaus teisių taikymą seksualinės orientacijos, lytinės tapatybės ir lyties požymių srityse.

Papildymas **Džokjakarta +10** ypač svarbus, nes **aiškiai įtraukia lyties požymius,** o kartu ir interlyčių žmonių tikrovę, į žmogaus teisių sistemą. Tai sustiprino kūno neliečiamumo, autonomijos, privatumo ir nediskriminavimo teisių aiškinimą taikant jas interlyčių žmonių patirtims.

Iš šio tarptautinio konteksto vėliau išaugo Europos sistema, tarptautines rekomendacijas paverčianti konkretesnėmis valstybėms skirtomis priemonėmis.

4.2. Europinė sistema

Šiame poskyryje aptariami pagrindiniai Europos politikos dokumentai, susiję su interlyčiais vaikais ir paaugliais: Europos Tarybos rekomendacija CM/Rec(2025)7 dėl interlyčių asmenų lygių teisių, Europos Sąjungos vaiko teisių strategija, LGBTIQ+ strategija ir naujausia ES lygybės teisės aktų pažanga. Poskyrio pabaigoje lentelėje apibendrinami svarbiausi tarptautiniai ir Europos žmogaus teisių bei politikos dokumentai.

Europos Taryba, CM/Rec(2025)7

Jungtinių Tautų skatinamos žmogaus teisių rekomendacijos ir principai prisidėjo prie konkretesnių europinių sistemų kūrimo. Šiame kontekste Europos Tarybos Ministrų Komiteto

rekomendacija CM/Rec(2025)7 dėl interlyčių asmenų lygių teisių yra svarbiausias atskaitos dokumentas Europos žmogaus teisių apsaugos politikai ir priemonėms kurti.

Tai pirmasis Europos Tarybos dokumentas, skirtas būtent interlyčių žmonių teisėms. Bendruosius žmogaus teisių principus jis paverčia praktinėmis rekomendacijomis valstybėms. Siūlomos konkrečios teisių užtikrinimo priemonės švietimo, sveikatos, viešųjų paslaugų, vaiko teisių apsaugos ir kovos su diskriminacija srityse.

Rekomendacija skirta visoms Europos Tarybos valstybėms narėms. Ji pati savaime neveikia kaip tiesiogiai taikomas valstybės įstatymas, tačiau nustato Europos atskaitos standartą teisės reformoms, viešajai politikai, tvarkoms ir institucijų praktikai.

Pagrindinės rekomendacijos:

- Įtraukti interlyčių žmonių apsaugą į įstatymus, viešąją politiką ir lygybės planus.
- Užtikrinti specialius švietimo, sveikatos priežiūros, socialinių paslaugų, teisingumo ir vaiko teisių apsaugos specialistų mokymus.
- Užtikrinti interlyčių mokinių palaikymą taikant įtraukias ugdymo programas ir lyties požymių įvairovę pripažįstančią mokymo medžiagą, taip pat lygybės priemonių veiksmingumo švietime stebėseną.
- Rengti žmogaus teisėmis grindžiamą priežiūrą užtikrinančias tvarkas ir procedūras.
- Vykdyti informuotumo didinimo ir visuomenės informavimo kampanijas stigmai bei išankstinėms nuostatoms mažinti.
- Remti interlyčių žmonių ir jų organizacijų dalyvavimą kuriant juos veikiančią politiką.
- Skatinti stebėsenos, vertinimo ir atskaitomybės mechanizmus, leidžiančius nustatyti ir ištaisyti diskriminacijos ar teisių pažeidimo atvejus.

Ši Europos Tarybos rekomendacija remiasi svarbia mintimi: teisių užtikrinimas priklauso ne vien nuo įstatymų ar standartų, bet ir nuo institucijų parengtų specialistų, pakankamų išteklių bei procedūrų, leidžiančių teises įgyvendinti praktiškai.

11 lentelėje apibendrinami praktiniai būdai, kaip tarptautinės ir europinės žmogaus teisių rekomendacijos gali padėti mokykloms, šeimoms bei specialistams skatinti ir saugoti interlyčių vaikų ir paauglių teises.

11 lentelė. Kaip šios rekomendacijos gali padėti mokykloms, šeimoms ir specialistams?

Šie dokumentai gali padėti prašyti pokyčių jūsų mokykloje
Jungtinių Tautų rekomendacijomis ir Europos Tarybos rekomendacija CM/Rec(2025)7 galima remtis kaip tarptautiniais šaltiniais prašant gerinti mokyklų, laisvalaikio erdvių, sveikatos paslaugų ir kitų su vaikais bei paaugliais dirbančių institucijų veiklą. Jose aiškiai nurodyta, kad valstybės privalo užtikrinti interlyčių vaikų ir paauglių apsaugą, specialistų mokymą, diskriminacijos prevenciją ir pagarbą žmogaus teisėms. Taigi jomis galima pagrįsti šių priemonių poreikį: • Kūnų įvairovės ir žmogaus teisių mokymų organizavimo švietimo, laisvalaikio bei kitiems specialistams. • Kūnų įvairovės temų įtraukimo į mokymo ir ugdymo veiklas. • Saugesnės, įtraukesnės ir nediskriminuojančios aplinkos kūrimo. • Mokinių privatumo ir konfidencialumo apsaugos. • Diskriminacijos ir patyčių prevencijos. • Interlyčius vaikus ir paauglius gerbiančių reagavimo tvarkų.

4.3. Europos Sąjunga: Vaiko teisių strategija, LGBTQI+ lygybės strategija ir pažanga lygybės srityje

ES vaiko teisių strategija (2021) – pagrindinė Europos Sąjungos vaiko teisių politikos sistema. Ji nustato bendrus valstybių narių prioritetus, siekiant užtikrinti ir skatinti visų Europos Sąjungos vaikų bei paauglių teises. Joje apibrėžiamos veiklos kryptys, prioritetai ir priemonės, orientuojančios Europos institucijų bei valstybių narių darbą vaikystės ir paauglystės srityje. Strategija remiasi Vaiko teisių konvencija ir stiprina jos įgyvendinimą Europoje, ypač daug dėmesio skirdama vaikų dalyvavimui, apsaugai nuo smurto, įtraukčiai ir saugios aplinkos užtikrinimui.

ES vaiko teisių strategijos prioritetai:

- Visų vaikų ir paauglių apsauga nuo smurto, diskriminacijos ir socialinės atskirties.
- Labiau integruotų ir veiksmingesnių vaiko teisių apsaugos sistemų skatinimas.
- Vaikų teisė būti išklausytiems ir dalyvauti juos veikiančiuose sprendimuose.
- Įtraukesnių ir prieinamesnių viešųjų paslaugų – švietimo, sveikatos, socialinės apsaugos – skatinimas.
- Dėmesys konkretiems pažeidžiamoje padėtyje esančių vaikų ir paauglių poreikiams.

Taip pat numatoma spręsti įvairių vaikams kylančių **diskriminacijos formų**, įskaitant susijusias su seksualine orientacija, lytine tapatybe ir lyties požymiais, problemas, ypač saugumo, apsaugos nuo smurto ir vienodų galimybių naudotis teisėmis srityse.

Atitinkamai LGBTQI+ žmonių, įskaitant interlyčius žmones, lygybė palaipsniui įtraukiama į ES politiką. **Europos Komisijos LGBTQI+ asmenų lygybės strategija 2026–2030 m**. nustato bendrus valstybių narių lygybės ir nediskriminavimo prioritetus, ypač švietimo, sveikatos priežiūros, apsaugos nuo smurto bei specialistų mokymo srityse. Taikant visoms politikos sritims bendrą požiūrį siekiama skatinti LGBTQI+ žmonių, **įskaitant vaikus ir paauglius**, lygybę visoje Europos Sąjungoje.

Šios strategijos, kitaip nei žmogaus teisių sistemos ar Europos Tarybos rekomendacijos, pirmiausia neapibrėžia valstybėms privalomų teisės normų. Jų funkcija – nustatyti bendrus Europos politinius prioritetus.

Todėl **LGBTQI+ asmenų lygybės strategija 2026–2030 m.** stiprina mokymų, informuotumo didinimo ir diskriminacijos prevencijos priemonių svarbą, įtraukdama interlyčius žmones į įvairovės bei lygybės politiką. Ji taip pat skatina matomumą ir duomenų rinkimą nelygybės situacijoms nustatyti bei padeda viešąją politiką geriau pritaikyti prie poreikių. Vis dėlto šie dokumentai nesukuria kasdienybėje tiesiogiai įgyvendinamų teisių. **Jų poveikis priklauso nuo kiekvienos valstybės narės praktinio įgyvendinimo.**

Pastaraisiais metais Europos Sąjunga taip pat pradėjo **aiškiai pripažinti lyties požymius** lygybės ir nediskriminavimo teisės aktuose bei politikoje. 2024 m. Direktyvoje (ES) 2024/1500 dėl

lygybės institucijų pirmą kartą aiškiai paminėti lyties požymiai. Tai padeda užtikrinti, kad už lygybės skatinimą ir pagalbą diskriminaciją patiriantiems žmonėms atsakingos viešosios institucijos galėtų aiškiau atpažinti ir spręsti interlyčių žmonių diskriminacijos problemą.

Apskritai šie Europos Sąjungos dokumentai padeda valstybėms ir viešosioms institucijoms nustatyti tobulintinas sritis, siekiant didinti LGBTQI+ žmonių, įskaitant interlyčius žmones, lygybę ir mažinti diskriminaciją.

Tarptautinės ir europinės sistemos santrauka

12 lentelėje apibendrinamos pagrindinės šiame skyriuje pristatytos sistemos. Apžvelgiami svarbiausi tarptautiniai ir europiniai žmogaus teisių dokumentai, susiję su interlyčių žmonių apsauga, nurodant jų rūšį ir vaidmenį apsaugos sistemoje.

12 lentelė. Tarptautinės ir europinės sistemos santrauka

Lygmuo	Dokumentas / sistema	Kas tai?	Praktinė reikšmė
Tarptautinės žmogaus teisės	Jungtinės Tautos (Vaiko teisių konvencija, OHCHR ataskaita)	Tarptautiniai žmogaus teisių standartai	Apibrėžia pagrindines teises: kūno neliečiamumą, nediskriminavimą, sveikatą, mokslą, dalyvavimą ir vaiko apsaugą. Bendras apsaugos pagrindas visose šalyse.
Tarptautinis	Džokjakartos principai +10	Žmogaus teisių aiškinimas	Plečia teisių supratimą lyties požymių, seksualinės orientacijos ir lytinės tapatybės srityse. Svarbus vėlesnės politikos ir rekomendacijų šaltinis.

12 lentelės tęsinys

Lygmuo	Dokumentas / sistema	Kas tai?	Praktinė reikšmė
Europos	Europos Tarybos rekomendacija CM/Rec (2025)7	Rekomendacijos valstybėms narėms	Žmogaus teisių principus paverčia konkrečiomis gairėmis valstybėms narėms. Siūlo mokymų, tvarkų, diskriminacijos prevencijos, dalyvavimo ir atskaitomybės priemones.
Europos Sąjungos viešoji politika	ES vaiko teisių strategija (2021)	Europos vaiko teisių politikos sistema	Stiprina vaikų, įskaitant LGBTI vaikus, apsaugą visoje ES švietimo, apsaugos nuo smurto, dalyvavimo ir įtraukties srityse.
Europos Sąjungos viešoji politika	LGBTQI+ asmenų lygybės strategija 2026–2030 m.	Europos LGBTQI+ lygybės veiksmų planas	Nustato bendrus valstybių narių prioritetus. Skatina veiksmus švietimo, sveikatos ir kovos su diskriminacija srityse, įskaitant duomenų rinkimą, mokymus ir interlyčių žmonių matomumą.
Lygybė ir nediskriminavimas Europos Sąjungoje	Direktyva (ES) 2024/1500 dėl lygybės institucijų	Privaloma Europos teisės norma	Pirmą kartą aiškiai įtraukia lyties požymius kaip diskriminacijos pagrindą lygybės srityje. Padeda europinėse žmogaus teisių apsaugos sistemose atpažinti ir spręsti interlyčių žmonių diskriminaciją.

12 lentelės tęsinys

Lygmuo	Dokumentas / sistema	Kas tai?	Praktinė reikšmė
Nacionalinis lygmuo	Kiekvienos valstybės teisės aktai ir viešoji politika	Valstybės įstatymai, strategijos ir politika	Reglamentuoja konkrečias teises bei pareigas ir orientuoja įgyvendinimą švietimo, sveikatos priežiūros, socialinių paslaugų, lygybės ir apsaugos nuo smurto srityse.
Subnacionalinis, kai taikoma	Autonominės bendruomenės ar regionai	Regioninės normos ir politika	Plėtoja ir tikslina nacionalinę teisę, pritaikydami ją teritoriniam kontekstui.

Pastaba. Teisės aktai gali keistis, todėl visada patartina patikrinti aktualią redakciją oficialiuose šaltiniuose.

Europos žmogaus teisių sistemoje iškyla esminė problema: **teisinė apsauga egzistuoja, tačiau jos taikymas įvairiose šalyse, sistemose ir net institucijose ar tarp specialistų nevienodas.** Todėl interlyčių žmonių patirtys, ypač vaikystėje ir paauglystėje, gali labai skirtis priklausomai nuo gyvenimo ar priežiūros konteksto. Taigi svarbu ne tik kurti teisines sistemas ir viešąją politiką, bet ir veiksmingai paversti jas kasdienėmis praktikomis, užtikrinančiomis tikrą interlyčių vaikų ir paauglių apsaugą visomis aplinkybėmis.

Šiame skyriuje nuo bendrųjų tarptautinių žmogaus ir vaiko teisių principų pereita prie jų plėtojimo Europoje rekomendacijomis bei viešąja politika. Visa ši teisinė sistema

sudaro kiekvienos šalies įstatymų ir politikos pagrindą.

5 Ištekliai

Šiame skyriuje surinkti ištekliai **interlyčiams vaikams ir paaugliams**, šeimoms, specialistams bei politikos formuotojams, norintiems geriau suprasti interlyčių žmonių tikrovę ir prisidėti prie pagarbesnės, įtraukesnės aplinkos kūrimo. Čia pristatoma būtent **interlyčiams vaikams ir paaugliams** skirta medžiaga, kurioje galima rasti atsakymų, daugiau sužinoti apie savo kūną ir patirtis, atrasti artimas istorijas ar atpažinti panašias į savo patirtis. Taip pat siūlomos priemonės, padedančios kalbėtis apie savo kūno įvairovę ir patirtis su kitais svarbiais žmonėmis.

Šeimos nariams ši medžiaga teikia palaikymą, gaires, aiškią informaciją ir naudingas priemones, padedančias jaustis mažiau vienišiems bei geriau palaikyti vaikus.

Specialistams siūlomi praktiniai ištekliai, padedantys geriau suprasti interlyčių žmonių patirtis ir kurti pagarbesnį požiūrį į interlytiškumo įvairovę ugdymo bei kitose vaiką palaikančiose aplinkose.

Politikos formuotojams pateikiami šaltiniai ir priemonės, padedantys kurti žmogaus teisių standartais bei kūnų įvairovės

pripažinimu grindžiamą politiką.

Apskritai ši medžiaga padeda suprasti, kad **interlytiškumo įvairovė yra kasdienio gyvenimo dalis**, net jei artimiausioje aplinkoje ji ne visada matoma. Taip pat pateikiamos praktinės priemonės šeimos gyvenimui, švietimui, sveikatos priežiūrai ir viešajai politikai. Atrinkta tarptautinių organizacijų, interlyčių žmonių vadovaujamų asociacijų ir žmogaus teisių institucijų parengta medžiaga bei interlyčių jaunuolių ir suaugusiųjų švietimo bei bendruomeninės iniciatyvos.

5.1 Europiniai ištekliai

„Interlytiškumas“ – Jungtinių Tautų „Free & Equal“

Jungtinių Tautų vyriausiojo žmogaus teisių komisaro biuras paskelbė dokumentą apie interlyčius žmones, kuriame aiškiai ir suprantamai pristatoma jų tikrovė žmogaus teisių požiūriu.

Dokumente paaiškinama, ką reiškia būti interlyčiu žmogumi, aprašomos pagrindinės įvairiose šalyse patiriamos diskriminacijos formos ir valstybės pareiga saugoti jų teises, ypač sveikatos, kūno neliečiamumo bei nediskriminavimo srityse.

Jis naudingas mokytojams, šeimoms ir politikos formuotojams, nes pateikia pagrindinį, suprantamą tarptautinį kontekstą, papildantį interlyčių žmonių teisių organizacijų medžiagą.

Dėl nedidelės apimties jis tinkamas ugdymo, sveikatos priežiūros ir socialinėje aplinkoje. Gali būti naudojamas kaip mokomoji bei informuotumo didinimo priemonė ir šaltinis

specialistų konsultacijose, pavyzdžiui, šeimoms, kurioms reikia trumpo ir patikimo interlytiškumą paaiškinančio dokumento, kai trūksta žinių arba specialistai siūlo patologizuojantį požiūrį.

> **Interneto adresas:** https://www.unfe.org/sites/default/files/download/Intersex%20factsheet%202025%20-%20EN_0.pdf

Interlyčių žmonių teisių asociacijos ir organizacijos

OII Europe (Organisation Intersex International Europe)

OII Europe – pagrindinis interlyčių žmonių vadovaujamų organizacijų tinklas Europoje. Ši organizacija rengia medžiagą, išteklius šeimoms, priemones specialistams ir dokumentus apie žmogaus teises bei gerąją praktiką interlytiškumo srityje.

> **Interneto adresas:** www.oiieurope.org

Ištekliai vaikams, paaugliams ir juos palaikantiems žmonėms

„Manau, kad galiu būti interlytis“ (I Think I May Be Intersex) – „TIGERRS“, 2-asis leidimas

Šį leidinį parašė Ly Baumgardt (2025), o parengė „TIGERRS“ – interlyčių žmonių palaikymo, akademinės veiklos ir aktyvizmo kolektyvas. Tai įvadinis vadovas, pirmiausia skirtas jauniems žmonėms, svarstantiems, ar jie gali būti interlyčiai, ir juos palaikantiems asmenims. Jame paaiškinama, ką reiškia būti interlyčiu žmogumi, kokių būna lyties požymių variacijų ir kokių klausimų gali kilti apie kūną, tapatybę bei sveikatos priežiūrą.

Tai pradinio palaikymo išteklius, ypač naudingas paauglystėje pažįstant save.

Jis vertingas interlyčiams paaugliams ir jaunuoliams arba abejojantiems dėl savo kūno ar tapatybės, nes pateikia suprantamą, žmogaus teisėmis grindžiamą informaciją. Šeimoms ir mokytojams šis leidinys taip pat gali padėti atsakyti į kylančius klausimus, palaikyti ir kurti saugesnę, kūnų įvairovę gerbiančią šeimos bei ugdymo aplinką.

> **Interneto adresas:** https://interactadvocates.org/wp-content/uploads/2025/07/I-Think-I-May-Be-Intersex-2nd-Edition-for-mobile-reading.pdf

„DSD Teens“

„DSD Teens“ – švietimo platforma, sukurta bendradarbiaujant su lyties požymių variacijų turinčiais jaunuoliais ir suaugusiaisiais, sveikatos priežiūros specialistais bei tyrėjais. Jos tikslas – teikti prieinamą, įrodymais grindžiamą informaciją ir palaikyti vaikus, paauglius bei jaunus žmones įvairiais raidos etapais.

Vienas pagrindinių šio ištekliaus privalumų – svetainės struktūra pagal amžių ir raidos etapą: čia pateikiami skyriai „Brendimas ir tu“ (*Puberty & You*, nuo 10 metų), „Žengiant pirmyn“ (*Moving on Up*, nuo 11 metų) ir „Perimant vairą“ (*Taking the Wheel*, nuo 14 metų). Juose aptariama daug kasdienių klausimų apie kūną ir gyvenimą: brendimas, santykiai, intymumas, lytiškumas, dalyvavimas sveikatos priežiūros sprendimuose ir kalbėjimasis apie savo kūną bei interlytiškumo patirtis su svarbiais žmonėmis.

Dėl teigiamo požiūrio ir pagal amžių pritaikyto turinio „DSD

Teens“ ypač vertinga interlyčiams paaugliams, jų šeimoms ir juos palaikantiems specialistams.

> **Interneto adresas:** https://www.dsdteens.org/

„YOUth&I“ – interlyčio jaunimo antologija

„YOUth&I“ – įvairių šalių interlyčių jaunuolių pasakojimų, eilėraščių ir kūrybos antologija. Joje surinktos pirmuoju asmeniu perteikiamos patirtys leidžia pažvelgti į interlytiškumo įvairovę paauglystėje ir jaunystėje, atskleidžia skirtingus kūno, tapatybės bei santykių su socialine, šeimos ir medicinos aplinka supratimo būdus.

Ji ypač vertinga interlyčiams vaikams ir paaugliams, nes pateikia pavyzdžių, su kuriais galima tapatintis, ir erdvę atpažinti panašias patirtis. Šeimoms ir švietimo specialistams ji taip pat padeda geriau suprasti interlyčių paauglių išgyvenimus ir kurti pagarbesnę, kūnų įvairovę suvokiančią aplinką.

> **Interneto adresas:** https://youthandi.org/

Ištekliai interlyčius vaikus auginančioms šeimoms

„Ką norėtume, kad žinotų mūsų tėvai“ (What We Wish Our Parents Knew): lankstinukas tėvams ir globėjams – „InterACT“

Šis „InterACT“ lankstinukas skirtas interlyčių vaikų ir paauglių tėvams bei globėjams. Jis priklauso interlyčių jaunuolių sukurtai serijai „What We Wish“ ir tiesiogiai perteikia, ką jie norėtų, kad šeimos nariai suprastų apie jų kūną, gerovę bei gyvenimo patirtis.

Aptariama privatumo, nepatologizuojančio požiūrio, emocinio

palaikymo ir informuoto sutikimo svarba bei būtinybė kurti saugią, patirtį ir tapatybę pripažįstančią šeimos aplinką. Leidinys grindžiamas žmogaus teisėmis ir tikromis interlyčių žmonių patirtimis.

Jis ypač naudingas šeimoms, taip pat švietimo ir sveikatos specialistams, nes padeda išgirsti palaikymo poreikį iš pačių interlyčių žmonių pasakojimų.

> **Interneto adresas:** https://interactadvocates.org/wp-content/uploads/2024/07/BROCHURE-interACT-Parents-final-web-1.pdf

„Kaip palaikyti savo interlytį vaiką“ (Supporting Your Intersex Child)

IGLYO, OII Europe ir Europos tėvų asociacijos kartu parengtas vadovas skirtas būtent interlyčių vaikų tėvams bei globėjams. Jame pateikiama praktinė informacija apie palaikymą, bendravimą, medicininių sprendimų priėmimą, emocinę pagalbą ir dažniausius klausimus. Vadovas prieinamas keliomis Europos šalyse vartojamomis kalbomis.

> **Interneto adresas:** https://www.oiieurope.org/wp-content/uploads/2018/10/Supporting-your-intersex-child_WEB_final.pdf

Mokymo ištekliai pedagogams ir šeimoms

„Ką norėtume, kad žinotų mūsų mokytojai“ (What We Wish Our Teachers Knew): lankstinukas pedagogams

Šis „InterACT“ lankstinukas – būtent mokytojams ir mokyklų darbuotojams skirtas švietimo išteklius. Jame interlyčiai jaunuoliai

pateikia gaires, kaip tinkamai palaikyti interlyčius mokinius ir aptarti kūnų įvairovę mokykloje.

Pagrindinės temos – pagarbi kalba, privatumas, nepatologizuojantis interlytiškumo supratimas ir saugių bei įtraukių ugdymo erdvių kūrimas. Taip pat pateikiamos praktinės gairės, kaip atsakyti į mokinių klausimus ir išvengti diskriminacijos ar nematomumo.

Lankstinukas ypač naudingas mokytojų mokymams ir lytiškumo ugdymui vidurinėje mokykloje, nes pateikia konkrečias ir klasėje lengvai pritaikomas rekomendacijas.

> **Interneto adresas:** https://interactadvocates.org/wp-content/uploads/2024/07/BROCHURE-interACT-Teachers-final-1.pdf

„The Interface Project" – pasakojimai

„The Interface Project" – įvairių šalių interlyčių žmonių pirmuoju asmeniu papasakotų istorijų rinkinys. Tiesioginiai gyvenimo patirčių pasakojimai leidžia pažinti interlytiškumo įvairovę, atskleidžia ir nepripažinimą, ir palaikymą, pripažinimą bei tapatybės kūrimą.

Jis ypač naudingas švietimo specialistams, nes padeda aptarti kūnų įvairovę žmogiškai, per pasakojimus, ir apmąstyti nutildymo, nematomumo bei stereotipų poveikį interlyčių žmonių gyvenimui.

> **Interneto adresas:** https://www.interfaceproject.org/stories

„#MyIntersexStory“. Europoje gyvenančių interlyčių žmonių gyvenimo istorijos – OII Europe

„#MyIntersexStory“ – OII Europe leidinys su Europoje gyvenančių interlyčių žmonių ir jų šeimų liudijimais bei interlyčių menininkų iliustracijomis. Jame taip pat publikuojamas interlytiškumo tyrėjo Janik Bastien-Charlebois tekstas „Mūsų pačių sąvokomis ir žodžiais: interlytiškumo patirties pasakojimų pirmuoju asmeniu vertė“ (*On our own terms and in our own words: The value of first-person accounts of intersex experience*).

Ši medžiaga naudinga informuotumui didinti, nes sujungia asmeninius pasakojimus, patirčių įvairovę ir kritinį apmąstymą, kaip kuriamos žinios apie interlyčių žmonių tikrovę.

Interneto adresas: https://www.oiieurope.org/myintersexstory-page/

Žmogaus teisės ir geroji praktika

„Interlyčių žmonių apsauga Europoje: priemonių rinkinys įstatymų leidėjams ir politikos formuotojams“ (Protecting intersex people in Europe: a toolkit for law and policymakers)

Šiame OII Europe ir ILGA-Europe priemonių rinkinyje išsamiai analizuojamos teisinės bei politinės priemonės, būtinos interlyčių žmonių teisėms Europoje saugoti. Aptariamas kūno neliečiamumas, nebūtinų medicininių intervencijų be sutikimo draudimas, teisė kreiptis į teismą, teisinis pripažinimas, apsauga nuo diskriminacijos, duomenų rinkimas ir interlyčių žmonių organizacijų dalyvavimas kuriant politiką.

Rinkinys ypač naudingas politikos formuotojams, administracijoms, teisės specialistams, lygybės užtikrinimo

tarnyboms ir organizacijoms, siekiančioms kurti ar tobulinti teisines sistemas bei viešąją politiką. Jis taip pat padeda šeimoms ir specialistams suprasti valstybių bei institucijų pareigas interlyčių žmonių teisių srityje.

> **Interneto adresas:** https://www.oiieurope.org/protecting-intersex-people-in-europe-a-toolkit-for-law-and-policy-makers/

Europos Taryba – „Žmogaus teisės ir interlyčiai žmonės" (Human Rights and Intersex People)

Europos Taryba paskelbė kelis dokumentus apie interlyčių žmonių teises, įskaitant temines ataskaitas ir rekomendacijas, kuriose nustatomi pagrindiniai Europoje patiriami teisių pažeidimai. Juose aptariamos medicininės intervencijos be sutikimo, diskriminacija, nematomumas, teisinė apsauga, informacijos prieinamumas ir specialistų mokymų poreikis.

Tai naudingi instituciniai šaltiniai, nes juos parengė Europos žmogaus teisių institucija, ir jie gali padėti pagrįsti advokaciją dėl būtinų pokyčių sveikatos priežiūros, ugdymo ar administracinėje aplinkoje. Jie taip pat vertingi specialistams ir viešosioms įstaigoms, norinčioms suderinti praktiką su europiniais žmogaus teisių standartais.

> **Interneto adresas:** https://www.coe.int/en/web/sogi/intersexrecommendation

Literatūra ir šaltiniai

American Psychological Association (2012). *Guidelines for psychological practice with lesbian, gay, and bisexual clients*. *American Psychologist, 67*(1), 10–42. https://doi.org/10.1037/a0024659

Barros, Beatriz A., Oliveira, Letizia R., Surur, Cíntia R. C., Barros-Filho, Antonio A., Maciel-Guerra, Andrea T., & Guerra-Junior, Gil. (2021). Complete androgen insensitivity syndrome and risk of gonadal malignancy: Systematic review. *Annals of Pediatric Endocrinology & Metabolism, 26*(1), 19–23. https://doi.org/10.6065/apem.2040170.085

Baumgardt, Ly (2025). *I Think I May Be Intersex* (2nd ed.). TIGERRS. Prieiga internetu: https://interactadvocates.org/wp-content/uploads/2025/07/I-Think-I-May-Be-Intersex-2nd-Edition-for-mobile-reading.pdf (žiūrėta 2026 m. liepos 1 d.).

Behrens, Kevin G. (2020). A principled ethical approach to intersex paediatric surgeries. *BMC Medical Ethics*, 21(1):108. https://doi.org/10.1186/s12910-020-00550-x

Berger, Israel, Ansara, Y. Gavriel, & Riggs, Damien (2024). Intersex

people's experiences of medical interventions, sex education, and physical intimacy. *Psychology & Sexuality*, *15*(2), 278–291. https://doi.org/10.1080/19419899.2023.2252446

Bobel, Chris, Winkler, Inga T., Fahs, Breanne, Hasson, Katie A., Kissling, Elizabeth A., & Roberts, Tomi-Ann (Eds.) (2020). *The Palgrave Handbook of Critical Menstruation Studies*. Palgrave Macmillan.

Brújula Intersex (2024). *Intersexualidad: Guía para madres y padres. Folleto informativo.* México. 2da edición.

Cabral, Mauro (2009). *Interdicciones. Escrituras de la intersexualidad en castellano*. Anarrés. Prieiga internetu: https://brujulaintersexual.org/wp-content/uploads/2016/07/interdicciones2.pdf (žiūrėta 2026 m. birželio 10 d.).

Carpenter, Morgan (2018). The "Normalization" of Intersex Bodies and "Othering" of Intersex Identities in Australia. Journal of Bioethic Inquiry, 15(4):487-495. https://doi.org/10.1007/s11673-018-9855-8

Carpenter, Morgan (2023). Intersex human rights in a time of instrumentalization and backlash. In Anthony Tirado Chase, Pardis Mahdavi, Hussein Banai and Sofia Gruskin (Eds.), *Human Rights at the Intersections* (pp. 169–179). Bloomsbury Academic.

Council of Europe Commissioner for Human Rights (2015). *Human rights and intersex people*. Council of Europe Publishing. Prieiga internetu: https://book.coe.int/en/commissioner-for-human-rights/6683-pdf-human-rights-and-intersex-people.html

Council of Europe Committee of Ministers (2025). *Recommendation CM/Rec(2025)7 of the Committee of Ministers to member States on equal rights for intersex persons*. Council of Europe. Prieiga internetu: https://www.coe.int/en/web/sogi/

intersexrecommendation

Cuadra, Magali, Baruch, Ricardo, Lamas, Andrea, Morales, María E., Arredondo, Armando & Ortega, Doris (2022). Normalizing intersex children through genital surgery: the medical perspective and the experience reported by intersex adults. *Sexualities*, 27(3), 533-552. https://doi.org/10.1177/13634607221101142

Davies, Clare, Fraser, Jennifer, & Waters, Donna (2023). Establishing a framework for listening to children in healthcare. *Journal of Child Health Care*, *27*(2), 279–288. https://doi.org/10.1177/1367493519872078

DSD Families & DSD Teens Steering Group (be datos). *DSD Teens*. DSD Families / DSD Teens. Prieiga internetu: https://www.dsdteens.org/ (žiūrėta 2026 m. liepos 1 d.).

European Commission (2021, March 24). *EU strategy on the rights of the child*, COM(2021) 142 final. Prieiga internetu: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/bac6e66a-a3d9-11eb-9585-01aa75ed71a1/language-en

European Commission (2025, October 8). *LGBTIQ+ equality strategy 2026–2030*, COM(2025) 650 final. Prieiga internetu: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/lesbian-gay-bi-trans-and-intersex-equality/lgbtiq-equality-strategy-2026-2030_en

European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) (2015). *Focus Paper. The Fundamental Rights Situation of Intersex People.* Prieiga internetu: https://fra.europa.eu/en/publication/2015/fundamental-rights-situation-intersex-people (žiūrėta 2026 m. birželio 10 d.).

European Union (2024). *Directive (EU) 2024/1500 on standards for equality bodies*. Official Journal of the European Union, OJ L, 2024/1500. Prieiga internetu: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1500/oj/eng

Fausto-Sterling, Anne (2000). *Sexing the Body: Gender Politics and the Construction of Sexuality*. Basic Books.

Feder, Ellen & Dreger, Alice (2016). Still ignoring human rights in intersex care. *Journal of Pediatric Urology,* 12(6), 436-437. https://doi.org/10.1016/j.jpurol.2016.05.017

García Dauder, Dau, Romero Bachiller, Carmen & Ortega Arjonilla, Esther (2007). Cossos insubmissos i mutilació genital: La regulació tecno-mèdica dels cossos sexuats. In Josep María Armengol (Ed.), *Masculinitats per al segle XXI* (pp. 35-45). CEDIC.

Garland, Fae & Travis, Mitchel (2021). Queering the queer/non-queer binary: problematising the "I" in the LGBTI+. In Senthorun Raj and Peter Dunne (Eds), *The Queer Outside in Law* (pp. 165–185). Palgrave Macmillan.

Garland, Fae & Travis, Mitchel (2023*). Intersex Embodiment. Legal Frameworks beyond Identity and Disorder.* Bristol University Press.

Ghattas, Dan Christian (2019). *Protecting intersex people in europe: a toolkit for law and policymakers.* ILGA Europe. Prieiga internetu: https://www.ilga-europe.org/files/uploads/2022/04/Protecting_intersex_in_Europe_Appendix.pdf (žiūrėta 2026 m. birželio 10 d.).

Gómez, Mer (2022). *La rebelión de las hienas.* Bellaterra.

Gómez, Mer (2023). *Una guia sobre intersexualitats.* Ajuntament de Terrassa.

Gómez, Mer, Missé, Miquel, & Vila Kremer, Laura (2021). *Se*

receta silencio. Ajuntament de Terrassa.

Government of Malta (2015). *Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act*, 2015 (Act XI of 2015, Cap. 540). Ministry for Justice and Home Affairs. Prieiga internetu: https://legislation.mt/eli/cap/540/eng/pdf

Gramc, Martin (2024). *Challenges in transition of care for people with variations in sex characteristics in the European context*. *Healthcare*, 12(3), 354. https://doi.org/10.3390/healthcare12030354

Griffiths, David A. (2023). Georgina Somerset, British intersex history, and the I in LGBTQI. *Journal of Homosexuality,* 71: 1177–1200. https://doi.org/10.1080/00918369.2022.2164234

Harmon, Angela (2023). Gender binary. *EBSCO*, Prieiga internetu: https://www.ebsco.com/research-starters/womens-studies-and-feminism/gender-binary

Holmes, Morgan (2008). *Intersex: A Perilous Difference*. Susquehanna University Press.

Hull, Carrie L. & Fausto-Sterling, Anne (2003). Letter to the Editor. *American Journal of Human Biology,* 15 (1): 112–116. https://doi.org/10.1002/ajhb.10122

IGLYO, OII Europe & EPA (2018). *Supporting your intersex child*. Prieiga internetu: https://www.oiieurope.org/wp-content/uploads/2018/10/Supporting-your-intersex-child_WEB_final.pdf (žiūrėta 2026 m. birželio 10 d.).

Indig, Gnendy & Grimstad, Frances (2024). Intersex surgery restrictions. In *The Sage Encyclopedia of LGBTQ+ STUDIES* (2 ed., Vol. 1, pp. 722-724). SAGE Publications https://doi.org/10.4135/9781071891414.n249

Ingham, Roger & Aggleton, Peter (2006). *Promoting Young*

People's Sexual Health International Perspectives. Routledge.

interACT Advocates for Intersex Youth (be datos). *What we wish our parents knew: Brochure for parents and caregivers*. Prieiga internetu: https://interactadvocates.org/wp-content/uploads/2024/07/BROCHURE-interACT-Parents-final-web-1.pdf (žiūrėta 2026 m. liepos 1 d.).

interACT Advocates for Intersex Youth. (be datos). *What we wish our teachers knew: Brochure for educators*. Prieiga internetu: https://interactadvocates.org/wp-content/uploads/2024/07/BROCHURE-interACT-Teachers-final-1.pdf (žiūrėta 2026 m. liepos 1 d.).

International Intersex Forum (2013, December 1). *Public statement by the Third International Intersex Forum (Malta Declaration)*. Intersex Day. Prieiga internetu: https://intersexday.org/en/malta-declaration/

Intersex Justice Project (2025). Interneto svetainė. Prieiga internetu: https://www.intersexjusticeproject.org/intersex-justice-framework.html (žiūrėta 2026 m. birželio 10 d.).

Jones, Tiffany (2016). The needs of students with intersex variations. *Sex Education*, *16*(6), 602–618. https://doi.org/10.1080/14681811.2016.1149808

Lukomnik, Julia, Frazer, Somjen, Cabral Grinspan, Mauro, & Nepon, Ezra (2024). *The State of Intersex Organizing* (3rd Edition). Global Philanthropy Project. Prieiga internetu: https://globalphilanthropyproject.org/wp-content/uploads/2024/10/The_State_of_Intersex_Organizing_2024_Executive_Summary_EN.pdf

Lundberg, T., Hegarty, P., & Roen, K. (2018). Making sense of 'Intersex' and 'DSD': how laypeople understand and use terminology. *Psychology & Sexuality*, *9*(2), 161–173. https://doi.org/10.1080/19419

899.2018.1453862

Marinus, Maartje A., & Cense, Marianne (2024). *A life course perspective on the sexual development of young intersex people*. *Healthcare, 12*(2), 239. https://doi.org/10.3390/healthcare12020239

Monro, Surya (2019). Non-binary and genderqueer: An overview of the field. *International Journal of Transgenderism*, 20(2-3), 126-131. https://doi.org/10.1080/15532739.2018.1538841

Montenegro, Marisela, Pujol, Joan, Platero, Lucas, Suess, Amets & Surya Monro (eds) (2023). *Intersex Studies: A Multidisciplinary Exploration.* Servicio de Publicaciones de la Universitat Autónoma de Barcelona.

Mouriquand, Pierre D. E., Gorduza, Daniela Brindusa, Gay, Claire-Lise; Meyer-Bahlburg, Heino F.L., Baker, Linda, Baskin, Laurence S., Bouvattier, Claire, Braga, Luis H., Caldamone, Anthony C., Duranteau, Lise, El Ghoneimi, Alaa, Hensle, Terry W., Hoebeke, Piet, Kaefer, Martin, Kalfa, Nicolas, Kolon, Thomas F., Manzoni, Gianantonio, Mure, Pierre-Yves, Nordenskjöld, Agneta, Salle, J. L. Pippi, Poppas, Dix Phillip, Ransley, Philip G., Rink, Richard C., Rodrigo, Romao, Sann, Léon, Schober, Justine, Sibai, Hisham, Wisniewski, Amy, Wolffenbuttel, Katja P. & Lee, Peter (2016). Surgery in disorders of sex development (DSD) with a gender issue: If (why), when, and how? *Journal of Pediatric Urology*, 12(3), 139–149. http://dx.doi.org/10.1016/j.jpurol.2016.04.001

Muschialli, Luke, Allen Connor L., Boy-Mena, Evelyn, Malik, Aiysha, Pallitto, Christina, Nihlén, Åsa & Gonsalves, Lianne (2024). Perspectives on conducting “sex-normalising” intersex surgeries conducted in infancy: A systematic review. *PLOS Global Public Health*, 4(8):e0003568. https://doi.org/10.1371/journal.pgph.0003568

OII Europe (Organisation Intersex International Europe) (be datos). *OII Europe*. https://www.oiieurope.org/

OII Europe (2019). *#MyIntersexStory: Personal accounts by intersex people living in Europe*. OII Europe. https://www.oiieurope.org/myintersexstory-page/

OII Europe & ILGA-Europe. (2019). *Protecting intersex people in Europe: A toolkit for law and policymakers*. Prieiga internetu: https://www.oiieurope.org/protecting-intersex-people-in-europe-a-toolkit-for-law-and-policy-makers/ (žiūrėta 2026 m. liepos 1 d.).

OII International (2023). *Interneto svetainė*. Prieiga internetu: https://oiiinternational.com/ (žiūrėta 2026 m. birželio 10 d.).

OMS (2010). *Estándares de educación sexual para Europa*. OMS-Europa/BZgA.

Platero, Lucas & López Sáez, Miguel Ángel (2023). Adultocentrismo. In Norma Blázquez Graf, Martha P. Castañeda Salgado, Carolina Meloni, María Magadalena Pessina Itriago, Platero, Lucas, Suárez, Danila, Alegre, Luis, Pérez Sedeño, Eulalia y Sánchez Madrid, Núria (Eds.), *Enciclopedia Crítica de Género* (pp. 185-194). Arpa.

Platero, Lucas (2014). *Trans*exualidades. Acompañamientos, factores de salud y recursos educativos.* Bellaterra.

Reyes, Alejandra P., León, Nayla Y., Frost, Emily R., & Harley, Vincent R. (2023). Genetic control of typical and atypical sex development. Nature Reviews Urology, 20(7), 434–451. https://doi.org/10.1038/s41585-023-00754-x

Sax, Leonard (2002). How common is intersex? a response to Anne Fausto-Sterling. *Journal of Sex Research*, 39 (3), 174–178. https://doi.org/10.1080/00224490209552139

Silverberg, Cory & Smyth, Fiona (2022). *You Know, Sex: Bodies,*

Gender, Puberty, and Other Things. Seven Stories Press.

Smeenk, Jesper, Wyns, Christophe, De Geyter, Christian, Kupka, Markus S., Bergh, Christina, Cuevas Saiz, Irene, De Neubourg, Diane, Rezabek, Karel, Tandler-Schneider, Andrea, Rugescu, Ioana, Goossens, Veerle, & European IVF Monitoring Consortium (EIM) for the European Society of Human Reproduction and Embryology (ESHRE) (2025). ART in Europe, 2020: Results generated from European registries by ESHRE. *Human Reproduction,* 40(11), 2038–2055. https://doi.org/10.1093/humrep/deaf179

The Interface Project. (be datos). *Stories*. Prieiga internetu: https://www.interfaceproject.org/stories (žiūrėta 2026 m. liepos 1 d.).

Travis, Mitchell (2015). Accommodating Intersexuality in EU Anti-Discrimination Law. *European Law Journal*, 21: 180-199. https://doi.org/10.1111/eulj.12111

United Nations Free & Equal Campaign (2017). *Fact Sheet: Intersex*. United Nations Free & Equal. Prieiga internetu: https://www.unfe.org/en/know-the-facts/challenges-solutions/intersex (žiūrėta 2026 m. birželio 10 d.).

United Nations General Assembly (1989, November 20). *Convention on the Rights of the Child*, G.A. Res. 44/25, UN Doc. A/RES/44/25, United Nations Treaty Series, vol. 1577, p. 3. Prieiga internetu: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child

United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights (2025, August 8). *Discriminatory laws and policies, acts of violence and harmful practices against intersex persons: Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*, UN Doc. A/HRC/60/50. Human Rights Council. Prieiga internetu:

https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/ahrc6050-discriminatory-laws-and-policies-acts-violence-and-harmful

Weidler, Erica M., Linnaus, Maria E., Baratz, Arlene B., Goncalves, Luis F., Bailey, Smita, Hernandez, S. Janett, Gomez-Lobo, Veronica, & van Leeuwen, Kathleen (2019). *A* Management Protocol for Gonad Preservation in Patients with Androgen Insensitivity Syndrome. *Journal of Pediatric and Adolescent Gynecology, 32*(6), 605–611. https://doi.org/10.1016/j.jpag.2019.06.005

Yogyakarta Principles (2017, November). *The Yogyakarta Principles Plus 10: Additional principles and state obligations on the application of international human rights law in relation to sexual orientation, gender identity, gender expression and sex characteristics*. YP+10. Prieiga internetu: https://yogyakartaprinciples.org/principles-en/yp10/

YOUth&I Collective (be datos). *YOUth&I – Intersex Youth Anthology*. https://youthandi.org/

Priedas

13 lentelė. Pagrindinės interlyčių kūnų kategorijos pagal chromosomų, hormonų, lytinių liaukų, lytinių organų ir anatomijos variacijas

Chromosomų variacijos			
Ternerio sindromas *45,X — X monosomija*	**Klinefelterio sindromas** *47,XXY ir variantai*	**Trigubos X chromosomos sindromas** *47,XXX*	**XYY sindromas** *47,XYY*
Mozaicizmas *45X/46XY ir variantai*	**Chimerizmas** *XX/XY viename kūne*		
Hormonų variacijos			
Įgimta antinksčių hiperplazija (CAH); *Androgenų perteklius*	**Visiškas nejautrumas androgenams (CAIS);** *XY ir moteriškoji raida*	**Dalinis nejautrumas androgenams (PAIS);** *Įvairus atsakas*	**5-alfa reduktazės trūkumas;** *Netipiniai lytiniai organai gimus*
17β-hidroksisteroidų dehidrogenazės trūkumas *Virilizacija brendimo metu*	**Policistinių kiaušidžių sindromas / hiperandrogenizmas** *Padidėję androgenai esant XX*		

13 lentelės tęsinys

Lytinių liaukų variacijos			
Ovotestikulinė lytinės raidos variacija (DSD) *Kiaušidžių ir sėklidžių audinys viename kūne*	**Visiška lytinių liaukų disgenezė** *Nefunkcionuojančios lytinės liaukos*	**Mišri (dalinė) lytinių liaukų disgenezė** *45X / 46XY, mišrus audinys*	**Abipusė anorchija** *Sėklidžių nebuvimas*
Abipusis kriptorchizmas *Nenusileidusios sėklidės*	**Priešlaikinis kiaušidžių nepakankamumas** *Susijęs su Ternerio sindromu ar kitomis būklėmis*		
Lytinių organų ir anatomijos variacijos			
Klitoromegalija *Padidėjęs klitoris*	**Mikropenis** *Mažesnė nei įprasta varpa*	**Hipospadija** *Netipinė šlaplės angos vieta*	**Makšties nebuvimas arba netipiška makštis (MRKH)** *Makšties nėra arba ji trumpesnė*
Neaiškios lyties lytiniai organai *Nėra aiškiai vyriškieji ar moteriškieji*	**Lytinių lūpų ir kapšelio raukšlių suaugimas** *Suaugusios lytinės lūpos esant XX*		

Daugeliui žmonių būdingi daugiau nei vienos kategorijos variacijų deriniai.